

บทที่ 2

การสำรวจองค์ความรู้

ในการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารทางวิชาการ งานวิจัย และแนวคิดที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมือง
2. แนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลาง
3. เอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมือง

ในการที่จะเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างแท้จริงนั้นผู้วิจัยเห็นว่าจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดหลักที่สำคัญดังนี้

ความหมายของวัฒนธรรม

ในการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นประเด็นและแนวทางในการศึกษาจะให้ความสำคัญต่อเรื่องวัฒนธรรมเป็นแกนกลาง ดังนั้น ในที่นี้จะสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดวัฒนธรรมมาเป็นเบื้องต้น จากการสำรวจองค์ความรู้เรื่องวัฒนธรรม เราสามารถแบ่งความหมายและลักษณะของวัฒนธรรมออกเป็น 3 ความหมายใหญ่ ๆ คือ

ความหมายที่หนึ่ง วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่ได้เรียนรู้มาจากอดีตของคนสมัยก่อนที่มีการสืบทอดกันมาเป็นประเพณี ตัวอย่างเช่น พระยาอนุมานราชธน (2515, หน้า 42-43) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตขึ้น สร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอดกันไว้ เอาอย่างกันไว้ รวมทั้งผลิตผลของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อน สืบทอดเป็นประเพณีกันมา ตลอดจนความรู้ สึก ความคิดเห็น และกิริยาอาการ หรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาได้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี

ความหมายของวัฒนธรรมนี้มีจุดอ่อนที่ได้รับการวิจารณ์ ก็คือ เป็นความหมายที่ใช้ได้เฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งไม่ใช่ความหมายที่กว้างใช้ได้กับทุกสังคมเนื่องจากสิ่งที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงามที่เรียกว่า วัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับค่านิยมของแต่ละสังคมว่าจะวัดความเจริญอย่างไร เช่น รายได้ อำนาจ เกียรติยศ เทคโนโลยี เป็นต้น

ความหมายที่สอง วัฒนธรรม หมายถึง วิธีของการดำเนินชีวิต (Way of life) วิธีของการดำเนินชีวิตนี้เป็นสิ่งที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน มีตัวแทนของนักวิชาการผู้ให้ความหมายของวัฒนธรรมในแง่นี้ได้แก่ ไทเลอร์, มีด, วิลเลียม, สุพัตรา สุภาพ เป็นต้น

ไทเลอร์ (Tyler, 1975, pp.10-11 อ้างถึงใน พลศักดิ์ จิร ไกรศิริ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2524, หน้า 1) เป็นคนที่ให้ความหมายเก่าแก่ที่สุดของนักวิชาการตะวันตก ให้ความหมายว่า วัฒนธรรม หมายถึง องค์กรที่ซับซ้อนที่ครอบคลุมถึง ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม และความสามารถอื่น ๆ ของมนุษย์ นอกจากนี้ยังรวมถึงอุปนิสัย ซึ่งคนเราได้ถูกหล่อหลอมมา ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม

มีด (Mead, 1998 อ้างถึงใน พลศักดิ์ จิร ไกรศิริ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2524, หน้า 3) ให้ความหมาย วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมที่ได้มาจากการเรียนรู้ของสังคมใดสังคมหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

วิลเลียม (William, 1987 อ้างถึงใน ผอบ ชนวรรณ โณ, 2546) วัฒนธรรมหมายถึงความรวมถึงการจัดองค์กรทางการผลิต โครงสร้างของครอบครัว โครงสร้างของสถาบันซึ่งแสดงออกถึงการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบซึ่งสมาชิกของสังคมใช้สื่อสารกัน

สุพัตรา สุภาพ (2543, หน้า 10-104) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 4 ประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่เกิดจากความคิด และการปฏิบัติของมนุษย์ วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีการเรียนรู้ต่อ ๆ กันมาจากสมาชิกคนอื่นในสังคม
2. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมต้องมีการถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นต่อ ๆ ไป และมีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่สืบทอดต่อไปด้วย จนทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นมรดกทางสังคมของสังคมแต่ละแห่ง
3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบแผนในการดำรงชีวิต เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมแต่ละแห่งยึดถือปฏิบัติร่วมกัน วัฒนธรรมจึงเป็นแบบแผนของวิถีชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคม
4. เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เนื่องจากมนุษย์คิดค้นสิ่งใหม่ๆ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ลักษณะของวัฒนธรรมทั้ง 4 ประการที่กล่าวมา มีความหมายถึงวัฒนธรรมที่เป็นวิถีของการดำเนินชีวิตที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นยาวนานนั่นเอง

ความหมายของวัฒนธรรมในแง่วิถีชีวิตมีจุดอ่อน คือ เป็นความหมายที่กว้างเกินไปเพราะครอบคลุมวิถีชีวิตทุกด้านที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้น จึงนำมาใช้ในการวิจัยได้ยาก

ความหมายที่สาม วัฒนธรรม หมายถึง วิถีคิดที่เป็นระบบ (Way of thinking) วิถีคิดที่เป็นวัฒนธรรมตามความหมายนี้ ประกอบด้วยความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมของสังคมมีตัวแทนของผู้ที่ให้ความหมายนี้ ได้แก่ แนวคิดของมาร์กซิสต์ เช่นงานของกาญจนา แก้วเทพ ให้ความหมายของวัฒนธรรมในแง่นี้ ไว้ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 23-27) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม ในแง่ที่เป็นระบบความคิดและคุณค่าโดยได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็นไว้ 2 ส่วน ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบกับวัฒนธรรมที่เป็นเนื้อหา โดย กาญจนา แก้วเทพ ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมที่เป็นเนื้อหาเป็นหลักเนื่องจากเป็นเรื่องของระบบคิดกับคุณค่า

วัฒนธรรมส่วนที่เป็นรูปแบบ คือส่วนที่เรามักเข้าใจโดยทั่วไปเมื่อพูดถึงวัฒนธรรมไทย ซึ่งหมายถึง ราไทย อาหารไทย การแต่งกายด้วยชุดไทยเดิม การประกอบพิธีกรรม ต่าง ๆ หากเรามองเห็นการรำรำ มองเห็นการทำพิธีกรรมไหว้ผี เห็นพิธีการรักษาเย็บยาของหมอ เห็นหมอยารากไม้ที่ใช้สมุนไพรปรากฏอยู่ในชุมชน แต่จากสิ่งที่เรามองเห็นเป็นรูปแบบนั้นจะมีวัฒนธรรมด้านที่เป็นเนื้อหาประกอบด้วยเสมอ กล่าวคือ เราจะต้องคิดพิจารณาไตร่ตรองและวิเคราะห์ลงไปหาสิ่งที่เรามองไม่เห็นได้ด้วยตา แต่สามารถสัมผัสได้ด้วยปัญญาและจิตใจ กล่าวคือ การรำรำ การไหว้ผี หมอยารากไม้ จะมีคุณค่าอะไรบางอย่างอยู่เบื้องหลังเสมอ

ส่วนวัฒนธรรมด้านที่เป็นเนื้อหา ก็คือความเสียสละความรักเพื่อนมนุษย์ ความเมตตา กรุณา ความสมถะ เรียบง่าย ความอ่อนน้อมถ่อมตน หรืออาจเป็นคุณค่าของความเห็นแก่ตัว โลกเยื่อหยิ่ง ไร้เมตตา ฟุ้งเฟ้อ ดังนั้น วัฒนธรรมด้านที่เป็นเนื้อหาจะช่วยทำให้เรามองให้เห็นระบบคิดคุณค่าของวัฒนธรรมของคนเหล่านั้นลึกลงไปกว่าการที่จะมองเห็นเพียงแต่รูปแบบของวัฒนธรรม (กาญจนา แก้วเทพ, 2538, หน้า 23-27)

ลักษณะของวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยด้านที่เป็นเนื้อหาและรูปแบบนั้นจะมี ความซับซ้อนปรากฏให้เห็นด้วย กล่าวคือในแต่ละกลุ่มย่อมมีวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยรูปแบบและเนื้อหาของตัวเอง เปรียบเสมือนนกก็มีวัฒนธรรมของนก ปลาก็มีวัฒนธรรมของปลา กบก็มีวัฒนธรรมของกบ แต่ในหลายกรณี ส่วนที่เป็นรูปแบบอาจดูเหมือนกันแต่ส่วนที่เป็นเนื้อหาคุณค่านั้นอาจมีความแตกต่างกัน เช่น ในวัฒนธรรมสมัยใหม่ก็มีการเลือกผู้นำหรือตัวแทน ในชุมชนก็มีการเลือกผู้นำหรือตัวแทนเช่นเดียวกัน ซึ่งมีรูปแบบในการเลือกผู้นำหรือตัวแทน แต่คุณค่าหลักที่เลือกนั้นอาจจะแตกต่างกัน วัฒนธรรมสมัยใหม่จะเน้นคุณค่าเรื่องความสามารถ เรื่องประสิทธิภาพ เรื่องของความเก่งความเฉลียวฉลาด แต่ในชุมชน คุณค่าหลักที่ใช้เลือกผู้นำคือ คุณธรรม คุณงาม

ความคิด ส่วนความสามารถ การมีประสิทธิภาพ และความเก่งเฉลียวฉลาดจะมารอง
(กาญจนา แก้วเทพ, 2538, หน้า 23-27)

ผู้วิจัยจะเลือกใช้วัฒนธรรมในความหมายวิถีชีวิตที่เป็นระบบเนื่องจากให้ความสำคัญต่อระบบความคิดและคุณค่าซึ่งเป็นเนื้อหาของวัฒนธรรมที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์ได้ทั้งหมด ในขณะเดียวกันการเน้นด้านระบบคิดและคุณค่าก็มีขอบเขตที่สามารถจับมาใช้ในการมาทำวิจัยได้เป็นอย่างดี

ความหมายของการเมือง

ส่วนคำว่า “การเมือง” นั้นมีความหมายที่นำเสนอโดยนักวิชาการต่าง ๆ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ (ชัยชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2548, หน้า 4-14)

1. การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของการปกครอง หมายถึง การเมืองที่เกี่ยวข้องกับรัฐ ดังนั้นการเมืองจึงเป็นกิจกรรมการใช้อำนาจทางการเมืองภายในกลไกของรัฐนั่นเอง
2. การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของส่วนรวมที่รวมเอากิจกรรมสาธารณะทั้งที่เป็นทางการเมืองและไม่เป็นทางการเมืองซึ่งดำเนินทั้งภายในกลไกของรัฐและประชาสังคมเข้าด้วยกัน
3. การเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงอำนาจและผลประโยชน์ที่รวมทั้งเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวมเข้าไว้ด้วยกัน เช่น ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เป็นต้น

ความหมายของการเมืองที่ผู้วิจัยจะใช้ในงานวิจัยนี้นั้นผู้วิจัยจะใช้การเมืองในความหมายที่เป็นเรื่องของกิจกรรมสาธารณะเนื่องจากการเมืองในฐานะที่เป็นเรื่องของการปกครองมีขอบเขตแคบเกินไปเฉพาะแต่องค์กรของรัฐเท่านั้น ในขณะที่การเมืองที่เป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมก็มีลักษณะกว้างเกินไปครอบคลุมกิจกรรมทุกอย่างตั้งแต่เรื่องส่วนตัวไปจนถึงเรื่องส่วนรวม กิจกรรมทางการเมืองในฐานะกิจกรรมสาธารณะในที่นี้ถือว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะ (Public space หรือ Public sphere) แนวคิดพื้นที่สาธารณะมีความหมายของ “พื้นที่สาธารณะ” ประกอบไปด้วยคำ 2 คำ คือ “พื้นที่” และ “สาธารณะ” คำว่า “พื้นที่” มีความหมาย 2 นัยยะ ในความหมายแรกนั้นเป็นความหมายในแง่ของรูปธรรมซึ่งหมายถึง อาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง (Area) ที่มีการแบ่งกันเขตเอาไว้แน่นอน (Boundary) และอีกความหมายหนึ่งในแง่ของนามธรรมหมายถึง เวทีทางสังคมที่มีการช่วงชิงอำนาจ เช่น พื้นที่ทางวัฒนธรรมในสื่อสารมวลชน ส่วนคำว่า “สาธารณะ” นั้นหมายถึง ส่วนรวม (Public) ซึ่งมักถูกเปรียบเทียบกับคำว่า “ส่วนตัว” (Private) โดยความหมายของสาธารณะนี้อาจขยายออกไปถึงเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวมสำหรับคนหมู่มากที่สอดคล้องหรือขัดกับผลประโยชน์ส่วนตัว (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, หน้า 171-173)

นักวิชาการหลักที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่สาธารณะในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางการเมือง ได้แก่ เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส ฮาเบอร์มาสได้แบ่งอาณาเขตของชีวิตมนุษย์ออกเป็น 3 ประมวล คือ ประมวลส่วนตัว ประมวลสาธารณะ และประมวลของผู้ปกครอง

ตารางที่ 1 การแบ่งอาณาเขตระหว่างบริเวณประมวลส่วนตัว ประมวลสาธารณะ และประมวลผู้ปกครอง (Habermas, 1989, p. 30)

อาณาบริเวณส่วนตัว	ประมวลของผู้ปกครอง	
1. ประชาสังคม (อาณาบริเวณของการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และแรงงาน)	1. ประมวลสาธารณะในอาณาบริเวณการเมือง	1. รัฐ (อาณาบริเวณของการ “ตรวจตรา”)
2. พื้นที่ภายในครอบครัวที่เกิดขึ้นจากการแต่งงาน (ของปัญญาชนชนชั้นกลาง)	2. ประมวลสาธารณะในโตการรณกรรม (สมาคม, หนังสือพิมพ์)	2. ราชสำนัก (สังคมของผู้สูงศักดิ์ในราชสำนัก)
	3. (ตลาดสินค้าวัฒนธรรม “เมือง”)	

จากตารางที่ 1 จะพบว่า พื้นที่สาธารณะนั้นเป็นประมวลที่อยู่ระหว่างประมวลส่วนตัว และประมวลของผู้ปกครองโดยพื้นที่สาธารณะนั้นประกอบด้วยอาณาบริเวณ 2 พื้นที่หลักคือ พื้นที่ทางการเมืองและพื้นที่ทางวรรณกรรม พื้นที่สาธารณะในความหมายของฮาเบอร์มาสมิ ลักษณะเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นกลางและเปิดกว้างเพื่อประโยชน์ของคนทุกคน (Habermas, 1989)

ฮาเบอร์มาสได้วิเคราะห์พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะในประเทศยุโรปตะวันตกที่ควบคู่ไปกับบทบาทของชนชั้นกลางโดยแบ่งออกเป็น 3 ยุคใหญ่ๆ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, หน้า 173-178; บุญยกร ตีระพุดติกุลชัย, 2554, หน้า 344-352)

ยุคที่หนึ่ง พื้นที่สาธารณะยุคสังคมนิยม: ยุคแห่งการยึดครองพื้นที่สาธารณะโดยเจ้าขุนมูลนาย

พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะนั้นเริ่มต้นขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นยุคที่สังคมยุโรปตะวันตกยังคงเป็นยุคสมัยสังคมนิยมพร้อมๆ กับที่ชนชั้นกลางเริ่มก่อรูปขึ้นมา พื้นที่สาธารณะ

ในยุคสังคมนักคิดเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อรับใช้ชนชั้นศักดินาซึ่งก็คือ กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนางชั้นสูง และนักบวชเท่านั้นที่มีอำนาจในการตัดสินใจกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะ เช่น การออกกฎหมาย การถืออำนาจครอบครองที่ดิน การผูกขาดความรู้ และอำนาจการผูกขาดการโฆษณาเผยแพร่ความรู้แก่สาธารณะ เป็นต้น ชนชั้นศักดินาจะรักษาอภิสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะของตนโดยการกำหนดอำนาจที่จะใช้ความรุนแรงปราบปรามคนกลุ่มอื่น ๆ ที่รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว

นอกจากนี้ ชนชั้นศักดินาในยุคดังกล่าวยังใช้การแสดงออกซึ่งภาพลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์และความสูงส่งของกลุ่มคนต่อประชาชนภายใต้การปกครอง ด้วยเหตุนี้ พื้นที่สาธารณะในยุคสังคมนักคิดจึงเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงออกถึงอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่ในสถานภาพดังกล่าวของกลุ่มชนชั้นศักดินา

ยุคที่สอง พื้นที่สาธารณะยุครอยต่อระหว่างปลายศตวรรษที่ 17 และ 18: ยุคแห่งการต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นกลาง

จนกระทั่งในช่วงปลายศตวรรษที่ 17 ถึง 18 เริ่มมีปรากฏการณ์การสร้างพื้นที่สาธารณะของคนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม กลุ่มคนที่เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะจะได้แก่ กลุ่มชนชั้นกลาง เช่น พ่อค้าช่างฝีมือ ขุนนาง ปัญญาชน เป็นต้น มาพบปะพูดคุยกันตามร้านกาแฟ โรงเหล้า ชาลอน (Salon) (คล้าย ๆ ห้องรับแขกในบ้านผู้มีฐานะ) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างปลอดภัยจากอำนาจของกษัตริย์และศาสนาเนื่องจากสังกัดอยู่ในภาคประชาสังคม นอกจากนี้ พื้นที่สาธารณะดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ ๆ เกิดขึ้นโดยผู้คนที่เปี่ยมพลังจากพื้นที่ส่วนบุคคล แต่ปัจเจกเหล่านี้ได้มาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันด้วยประเด็นที่เป็นสาธารณะซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมือง และอาณาเขตทางการเมือง ดังนั้น กลุ่มคนเหล่านี้จะทำการพบปะพูดคุยอย่างสม่ำเสมอเพื่อพูดคุยถกเถียงกันอย่างมีอิสระเสรีและใช้เหตุผลในเรื่องกฎหมาย การเมือง การปกครองต่าง ๆ ของรัฐ การโต้เถียงกันนี้จะเป็นไปบนหลักความเสมอภาคเท่าเทียมโดยมีบทบาทของสื่อมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์เป็นศูนย์กลาง

อย่างไรก็ดี การพบปะสนทนาแลกเปลี่ยนกันในพื้นที่สาธารณะดังกล่าวนี้ได้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นกลางเนื่องจากการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะ (Public life) และสามารถตรวจสอบรัฐบาลที่ปกครองอยู่ขณะนั้นด้วย อีกทั้งยังมีการนำเอาเรื่องราวที่พูดคุยถกเถียงกันจนนำไปสู่ข้อสรุป/ ข้อเสนอจากกลุ่มพื้นที่สาธารณะนั้นไปนำเสนอต่อองค์กรกับกษัตริย์และขุนนางซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอภิสิทธิ์ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะแต่เดิม พื้นที่สาธารณะในแง่จึงได้เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นเวทีให้ชนชั้นกลางได้แสดงตัวในฐานะ “พลเมือง” (Citizen) อาจกล่าวได้ว่า ศตวรรษที่ 17-18 เป็นช่วง

เฟื่องฟูของ “พื้นที่สาธารณะ” ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือการต่อสู้ของชนชั้นกลางที่ดำเนินการต่อชนชั้นศักดินา

ยุคที่สาม พื้นที่สาธารณะยุคศตวรรษที่ 19-20 : ยุคแห่งชัยชนะของชนชั้นกลางในการครอบครองอำนาจรัฐ

หลังจากที่ชนชั้นกลางได้ก่อสร้าง “พื้นที่สาธารณะ” ซึ่งมีความหมายทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมขึ้นมาในปริณทลทางการเมืองแล้ว กลุ่มชนชั้นกลางในยุโรปตะวันตกที่ประสบความสำเร็จในการต่อสู้เพื่อล้มล้างระบบศักดินาได้เป็นผลสำเร็จก็เข้ามามีบทบาทอย่างสูงต่อการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและสังคม ชนชั้นกลางได้ครอบครองอำนาจรัฐในระดับหนึ่ง แต่แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะได้แปรเปลี่ยนไปตามความต้องการของสังคมในยุคสมัยต่าง ๆ

ฮาเบอร์มาสได้ค้นพบว่า ในช่วงศตวรรษที่ 19 หลังจากที่ชนชั้นกลางได้ชัยชนะแล้ว และเป็นช่วงที่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ชนชั้นกลางก็ได้ค่อย ๆ แปรเปลี่ยนความหมายและหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะจากมิติทางการเมืองมาเป็นมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิงเนื่องจากระบบทุนนิยมนอกจากได้ผลิตสิ่งของเครื่องใช้ออกมาอย่างมากมายแล้ว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ชีวิตคนงานที่อยู่ในเมืองมาก ไม่ว่าจะเป็นสถานที่อยู่อาศัยอย่างแออัด มลพิษจากโรงงาน การขาดสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ รัฐทุนนิยมจึงแก้ไขหรือบรรเทาความรุนแรงโดยการออกมาตรการทางสังคมของปัญหาดังกล่าวก็คือ จัดให้มีสวนสาธารณะเอาไว้เพื่อให้คนได้ออกมาพักผ่อนหย่อนใจนอกบ้าน (เพื่อหลีกเลี่ยงสภาพอันแออัดในบ้าน) จัดให้มีการแสดงดนตรีหรือการละเล่นต่าง ๆ ในสวนสาธารณะ การมีโรงเดินร่ำรานเหล้า/ โรงเบียร์เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งโรงหนัง โรงละคร เป็นต้น

ดังนั้น กิจกรรมที่กระทำในพื้นที่สาธารณะนั้นกลายเป็นพื้นที่ของการพักผ่อนหย่อนใจ (ไปนั่งเล่นสวนสาธารณะ) การไปชมศิลปะฟังดนตรี โดยไม่มีการได้เอียงอภิปราชประเด็นทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมดังเช่นในศตวรรษที่ 17 หน้าที่ของพื้นที่สาธารณะแบบใหม่หลังจากชนชั้นกลางได้อำนาจแล้วจึงหมดหน้าที่ของการเป็นเวทีต่อสู้ทางการเมืองเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ความหมายของพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นจึงหมายถึง การกำหนดพื้นที่ให้โคจรเคลื่อนออกมาจากส่วนอื่น ๆ มีองค์ประกอบทางกายภาพที่แน่นอน เช่น สวนสาธารณะ ศูนย์การค้า ร้านอาหาร ฯลฯ ถ้าเป็นในแง่ของการเข้าถึงนั้นพื้นที่สาธารณะจะเป็นพื้นที่ที่ใครก็สามารถเข้าออกได้โดยไม่จำเป็นต้องแจ้งวัตถุประสงค์ เพียงแต่อาจจะต้องมีกฎกติกาบางอย่าง (ซึ่งตรงกันข้ามกับพื้นที่ส่วนตัว) ที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะยังถูกนำมาใช้เพื่อสร้างสรรค์สายสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ ๆ เพื่อสร้างสรรค์ความมีชีวิตชีวาของคนในเมืองอีกด้วย รูปแบบกิจกรรมที่นำมาใช้อาจจะเป็นการเป็นอาสาสมัคร ด้านสังคมสงเคราะห์ของสถาบันศาสนา การรวมตัวเป็นชมรม สมาคมต่าง ๆ ฯลฯ

พื้นที่สาธารณะในยุคดังกล่าวนี้ก็ได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปตามบริบททางสังคมที่กล่าวไว้ข้างต้น ในเวลาเช่นนี้ชนชั้นกลางขึ้นมามีบทบาทนำทั้งในทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจได้แปรสภาพพื้นที่สาธารณะเพื่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการบริโภคเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแทน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน ได้แก่ สวนสาธารณะเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ศูนย์การค้า โรงละคร และสวนสนุก ด้วยคุณลักษณะดังกล่าวพื้นที่สาธารณะในยุคนี้จึงเรียกร้องให้ประชาชนที่เข้าไปในพื้นที่สาธารณะต้องแสดงบทบาทของการเป็นผู้บริโภคซึ่งเป็นลักษณะการดำรงมิใช่บทบาทของพลเมืองผู้ปฏิบัติการ

อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะยังคงดำเนินต่อไปทั้งในรูปแบบและทิศทางการเคลื่อนไหวทางสังคมในปลายศตวรรษที่ 20 ได้หันเหไปจาก 3 ศตวรรษที่ผ่านมาอย่างมาก การเคลื่อนไหวทางสังคมนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมานั้นจะรวมศูนย์อยู่ที่การต่อสู้ทางการเมืองในปริบทของสังคมการเมือง (Political society) เช่น การต่อสู้ในพรรคการเมือง การแข่งขันกันเป็นรัฐบาล ฯลฯ แต่ในปัจจุบันนี้ขบวนการใหม่ ๆ ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมได้เลือกที่จะมาต่อสู้ในปริบทของประชาสังคม (Civil society) โดยไม่วางน้ำหนักไว้ที่การใช้อำนาจทางการเมืองของรัฐเป็นตัวแก้ปัญหา หากทว่าให้ความสนใจกับเครือข่ายขององค์กรภาคประชาชนมากขึ้น

ในการใช้แนวคิดพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยตระหนักถึงจุดอ่อนของแนวคิดที่มีนักวิชาการคนอื่น ๆ วิพากษ์เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสไว้ กล่าวคือ นักวิชาการบางคนเห็นว่าข้อเสนอของฮาเบอร์มาสนั้นให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผลของชนชั้นกลางเพศชายมากจนกระทั่งได้มองข้ามกลุ่มผู้หญิงและชนชั้นล่างเนื่องจากไม่ปรากฏบทบาทของกลุ่มดังกล่าวในการศึกษาของฮาเบอร์มาส ทั้ง ๆ ที่กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีบทบาทต่อการพัฒนาการทางประชาธิปไตยด้วยกันทั้งสิ้น (บุญยากร ตีระพุดติกุลชัย, 2554, หน้า 352-355)

นอกจากนี้ ยังมีผู้วิจารณ์ในประเด็นของช่วงเวลาของการศึกษาว่าสิ่งที่ฮาเบอร์มาสนำเสนอไว้นั้นเป็นแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏอยู่เฉพาะในยุคสมัยรอยต่อของปลายศตวรรษที่ 17 และต้นศตวรรษที่ 18 ของยุโรปตะวันตกซึ่งลักษณะสังคมและผู้คนในสมัยดังกล่าว

มีความแตกต่างกันอย่างมากกับปัจจุบัน โดยเฉพาะการที่สังคมปัจจุบันกลายเป็นสังคมมวลชน (Mass society) ซึ่งปราศจากสายสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน รวมไปถึงผู้คนมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคซึ่งให้ความสำคัญของมิติการเป็นผู้บริโภคเพื่อตอบสนองความต้องการแบบปัจเจกมากกว่าที่จะเป็นพลเมืองซึ่งหมายถึง การเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคนหมู่มาก โดยรวม มีสิทธิรวมถึงเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมและวิธีการดำเนินชีวิตที่ผู้คนตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการดำเนินชีวิตในสังคมสมัยใหม่ เช่น การใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการเดินทาง การทำงานเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง การบริโภคข้อมูลข่าวสารที่ล้นเกิน เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้การสื่อสารที่แท้จริงซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่สาธารณะไม่เกิดขึ้น การวิพากษ์อีกแนวหนึ่งชี้ว่า “พื้นที่สาธารณะ” ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การถกเถียงอภิปรายหรือวิพากษ์วิจารณ์บนหลักการของเหตุผลเสมอไปเนื่องจากในบางครั้งพื้นที่สาธารณะอาจเป็นพื้นที่สำหรับการพูดคุยเชิงศิลปะหรือประเด็นอื่น ๆ นอกเหนือไปจากประเด็นทางการเมืองก็ได้ ดังนั้น นักวิชาการรุ่นใหม่หลายคนจึงเสนอว่าการศึกษาเรื่องพื้นที่สาธารณะในปัจจุบันนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายขอบเขตทางทฤษฎีให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์จริงทางสังคม ในแง่นี้นักวิชาการเหล่านี้ชี้ว่า มิติของพื้นที่สาธารณะในยุคปัจจุบันมีความซับซ้อนยิ่งขึ้นเนื่องจากความซับซ้อนของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมทั้งในแง่บุคลิกภาพ การแสดงออก ความเชื่อ หรืออัตลักษณ์ ด้วยเหตุนี้พื้นที่สาธารณะหนึ่ง ๆ ยังอาจมีพื้นที่สาธารณะย่อย ๆ ที่แฝงตัวอยู่ใน พื้นที่สาธารณะย่อย ๆ เหล่านี้เป็นพื้นที่ของกลุ่มย่อยต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งกลุ่มเฉพาะและกลุ่มชายขอบ ในระหว่างกลุ่มเหล่านี้ยังมีอัตลักษณ์ร่วมบางอย่าง แต่ก็มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มตนด้วยและในท่ามกลางความหลากหลายเหล่านี้อัตลักษณ์ของกลุ่มย่อยยังสามารถเลื่อนไหลได้ตลอดเวลา พื้นที่สาธารณะที่ปรากฏอยู่ทั่วไปเหล่านี้จึงอาจมี “พื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อกร” (A counterpublic sphere) กับพื้นที่สาธารณะกระแสหลักปรากฏอยู่ด้วย ดังนั้น การศึกษาประเด็นพื้นที่สาธารณะในยุคปัจจุบันจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นภาพเชิงซ้อนของพื้นที่สาธารณะทุกลักษณะที่แฝงตัวอยู่ในสังคมให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

เรื่องการสื่อสารเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ กล่าวคือ ในยุคที่ฮาเบอร์มาส์ทำการศึกษา การสื่อสารที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal communication) เป็นหลักทั้งแบบกลุ่มเล็กและกลุ่มใหญ่ ส่วนการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนหรือช่องทางที่มีบทบาทสำคัญที่สุดก็คือ สื่อหนังสือพิมพ์ ตัวเนื้อหาสารที่ฮาเบอร์มาส์สนใจศึกษาก็คือประเด็นทางการเมือง ในขณะที่สังคมในปัจจุบันการสื่อสารผ่านสื่อมีความหลากหลายและมีบทบาทในชีวิตประจำวันของผู้คนสูงมากไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และสื่อใหม่อย่างคอมพิวเตอร์ พร้อมกันนั้นตัวเนื้อหาสารก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะประเด็นทางการเมืองเพียง

อย่างเดียว แต่กลับแตกประเด็นออกไปได้อีกมากมายไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งประเด็นเหล่านี้ในหลายกรณีก็เชื่อมโยงเกี่ยวพันกันอย่างซับซ้อนในพื้นที่สาธารณะอีกด้วย ดังนั้น การศึกษาพื้นที่สาธารณะในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้การวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีและปรากฏการณ์ที่ฮาเบอร์มาศึกษาพื้นที่สาธารณะในประเทศยุโรปตะวันตกมาเทียบเคียงกับการก่อรูปและพัฒนาการของพื้นที่สาธารณะในจังหวัดชลบุรีตามแนวไทยศึกษา ตัวอย่างการวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะตามแนวไทยศึกษาที่สำคัญ เช่น งานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2554, หน้า 30) ได้กล่าวถึงพื้นที่สาธารณะไว้ว่า ในสมัยโบราณมีพื้นที่สาธารณะอยู่ทั่วไป เช่น วัด บ่อน้ำ ป่าใกล้บ้าน ศาลปู่ตา โรงเรียน (สมัยเริ่มแรกมี) ท้องนาหลังเก็บเกี่ยว ฯลฯ ซึ่งพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวในหมู่บ้านสมัยโบราณคาบเกี่ยวกันอย่างมากอย่างได้ดูเรือนมกเปิดให้คนเดินผ่าน ท้องนาหลังเก็บเกี่ยวแล้วคนอื่นอาจเอว้าวควายมาเลี้ยงหรือต้อนผ่าน เป็นต้น แต่พื้นที่สาธารณะทุกพื้นที่ล้วนมีกฎเกณฑ์กำกับอยู่โดยทุกฝ่ายที่ร่วมกันใช้พื้นที่สาธารณะนั้นตั้งกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากการเจรจาต่อรองซึ่งอาจออกมาในรูปของจารีตประเพณีในสมัยโบราณ

แต่ในปัจจุบันเมื่อประเทศพัฒนามากขึ้นพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ก็ได้หายไป เช่น วัดซึ่งเคยเป็นพื้นที่สาธารณะของชาวบ้านถูกองค์กรศาสนาของรัฐยึดเอาไป อำนาจที่ชาวบ้านเคยเข้าไปตั้งกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะวัดก็ค่อย ๆ ลดลงไป หรือศาลปู่ตาและป่าถูกทำลายลงหรือในเขตเมืองบ่อน้ำสาธารณะถูกทิ้งเพราะน้ำประปามาถึงบ้านทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ใช้ห้องน้ำส่วนตัวมากกว่า ฯลฯ ดังนั้น ความสัมพันธ์ในเชิงชุมชนลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ ในขณะที่ความสัมพันธ์เชิงสังคมมีความสำคัญมากขึ้น พื้นที่สาธารณะซึ่งชุมชนเคยร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์จึงหายไปหรือหมดความสำคัญลง

พื้นที่สาธารณะใหม่ที่เข้ามาบิบบทบาทแทน เช่น โรงเรียน (ซึ่งมีรั้วรอบขอบชิดและเสาธง) ศาลาประชาคมซึ่งเป็นสมบัติของรัฐภายใต้การดูแลของกำนันหรือนายอำเภอ ร้านกาแฟของโก การรับรู้ข่าวสารจากหนังสือพิมพ์หรือทีวี วิหุซึ่งเป็นของเสียต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งเดินไปตามถนนของเทศกิจ ฯลฯ พื้นที่สาธารณะเหล่านี้ล้วนมีกฎเกณฑ์กำกับ แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้ร่วมกันตั้งขึ้นเองอย่างแต่ก่อน อีกทั้งไม่เหลืออำนาจต่อรองกับกฎเกณฑ์ที่ตัวเองไม่ได้ตั้งขึ้น ผู้ที่ตั้งกฎเกณฑ์พื้นที่สาธารณะในปัจจุบันก็คือ รัฐและทุน ต่างมีอำนาจในการบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่ตนตั้งขึ้นไว้ในพื้นที่สาธารณะ

นิธิได้ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนหรือสังคมนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีพื้นที่สาธารณะ ทั้งพื้นที่ในเชิงรูปธรรมและนามธรรมเนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์นั้นส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่สาธารณะ เช่น การนั่งดูข่าวทีวีในบ้านของตัวเองนั้นก็กำลังมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคมอยู่ ฯลฯ ทีวีหรือสื่อจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมสมัยใหม่ หรือแม้กระทั่งตัวการเมืองเอง

ก็เป็นพื้นที่สาธารณะซึ่งมีรัฐและทุนกำกับควบคุมอย่างหนาแน่น

อย่างไรก็ดี นิธิได้อธิบายว่าพื้นที่สาธารณะอย่างใหม่ในสังคมไทยนั้นเข้าถึงได้ยากกว่าแต่ก่อนหรือต้องเข้าไปอยู่ภายใต้การกำกับอย่างเข้มงวดรัดกุมจากฝ่ายผู้มีอำนาจจนทำให้พื้นที่เหล่านั้นไม่เป็น “สาธารณะ” ที่แท้จริง นอกจากนี้ ความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มต่าง ๆ ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะอย่างเช่น ภาครัฐกิจเท่านั้นที่สามารถเข้าไปใช้พื้นที่ในสื่อแข่งกับรัฐได้ (แต่แข่งรัฐไม่ได้) หรือพื้นที่สาธารณะที่ธุรกิจลงทุนสร้างขึ้นเองเช่น สออสต์ต่าง ๆ เปิดให้เฉพาะการแสดงในเชิงพาณิชย์เท่านั้น หรือรัฐธรรมนูญที่จะเปิดพื้นที่สาธารณะให้กว้างขึ้นและเท่าเทียมกันมากขึ้นนั้นกลับตรงกันข้ามทุกอย่างทำให้พื้นที่สาธารณะแคบลงและแบ่งแยกผู้ใช้ชัดเจนมากขึ้น ดังนั้นสังคมไทยกำลังเปลี่ยนมาสู่จุดที่ต้องการพื้นที่สาธารณะเพื่อที่ทุกฝ่ายจะได้เข้าไปร่วมกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ร่วมกัน ถ้าพื้นที่สาธารณะไม่เกิดสังคมไทยก็จะพบความสมานฉันท์ได้ยากเนื่องจากความสมานฉันท์ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเอง แต่เป็นผลมาจากการประนีประนอม การประนีประนอมก็เกิดขึ้นได้จากการมีพื้นที่สาธารณะสำหรับการต่อรองอย่างเท่าเทียมกัน

แนวทางการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมือง

วัฒนธรรมทางการเมืองนั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมก็ใช้ความหมายวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นระบบคิด จากการสำรวจองค์ความรู้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมือง พบว่า มีแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองสามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ

1. วัฒนธรรมทางการเมืองตามแนวคิดกระแสหลัก

จากการวิเคราะห์การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองไทยบนกรอบคิดตะวันตก เราพบว่าการศึกษาดังกล่าวตั้งอยู่บนทฤษฎีวัฒนธรรมทางการเมืองกระแสหลักของแองโกลอเมริกัน (Anglo-American orthodox theory of political culture) นักวิชาการที่เป็นตัวแทนแนวคิดนี้ได้แก่ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ทาลคอต พาร์สัน (Talcott Parsons) เกเบรียล อัลมอนด์ (Gabriel Almond) ซิดนีย์ เวอร์บา (Sidney Verba) บิงแฮม เพาเวลล์ (Bingham Powell) รวมถึงลูเซียน พาย (Lucien Pye) (Chicote, 1981, pp. 218-225)

นักวิชาการตะวันตกหรือนักวิชาการตามแนวคิดกระแสหลักเป็นผู้เริ่มใช้คำว่า “วัฒนธรรมทางการเมือง” หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กล่าวคือ อัลมอนด์ (Almond, 1956, pp. 391-409) เป็นผู้เริ่มใช้แนวคิดนี้ภายใต้วิธีวิทยาแนวพฤติกรรมศาสตร์ในบทความของเขาในปี ค.ศ. 1956 ชื่อ “Comparative political systems” สองปีต่อมา แชมมวล เบียร์ และอาดัม อุลัม (Beer & Ulam, 1958) ได้ใช้แนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแกนกลางในการบรรณาธิการตำราการเมืองเปรียบเทียบเล่มหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีนักรัฐศาสตร์อีกจำนวนไม่น้อยที่ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองมาใช้ในการวิเคราะห์การเมือง

ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองตามแนวคิดกระแสหลัก

ส่วนความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นมีนักรัฐศาสตร์ในทวีปยุโรปและอเมริกาเหนือหลายท่านให้ความสนใจ และได้นิยามความหมายไว้ดังนี้ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ, 2524)

อัลมอนต์ (Almond, 1956, p. 398) ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบแผนของทัศนคติของบุคคลที่มีต่อระบบการเมืองและส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง

อัลมอนต์ และเพาเวลล์ (Almond & Powell, 1966, p. 50) กล่าวว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นแบบแผนของทัศนคติหรือความโน้มเอียงทางการเมืองของแต่ละบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของระบบการเมือง ความโน้มเอียงทางการเมืองแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ความโน้มเอียงเกี่ยวกับการรับรู้ (Cognitive orientation) เป็นความรู้ความเข้าใจและความเชื่อที่มีต่อระบบการเมืองและส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง
2. ความโน้มเอียงเกี่ยวกับความรู้สึก (Affective orientation) เป็นความรู้สึกที่มีต่อส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมืองและองค์การทางการเมือง
3. ความโน้มเอียงเกี่ยวกับการประเมินค่า (Evaluation orientation) เป็นการตัดสินและการให้ความเห็นต่าง ๆ ต่อกิจกรรมทางการเมืองและปรากฏการณ์ทางการเมือง

พาย และเวอร์บา (Pye & Verba, 1965, p. 7) ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเรื่องของทัศนคติ สภาวะแห่งจิตใจและความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดและมีส่วนกำหนดพฤติกรรมทางการเมืองในสังคมอันหมายถึงแบบแผนที่ต้องเนื่อง ซึ่งมีความเหมาะสมร่วมกัน และต่างก็เสริมสร้างซึ่งกันและกัน

ดาห์ล (Dahl, 1966, pp. 352-355) ได้อธิบายว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นปัจจัยในการอธิบายแบบแผนต่าง ๆ อันแตกต่างกันของความขัดแย้งทางการเมือง ลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองที่เด่น ๆ ได้แก่ ความรู้สึกหรือการอบรมกล่อมเกลาเกี่ยวกับการแก้ปัญหาและการที่มีกิจกรรมร่วมกันและความรู้สึกหรือการอบรมสั่งสอนที่มีต่อระบบการเมืองและที่มีต่อบุคคลอื่น

พาร์สัน (Parson, 1951) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมทางการเมืองว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นการอบรมกล่อมเกลาที่มีต่อส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง การอบรมกล่อมเกลาจะเป็นช่องทางนำไปสู่การแสดงออกทางการเมืองและการอบรมจะถูกกำหนดโดยชนบทธรรมเนียมประเพณี ประสบการณ์ แรงจูงใจ ระเบียบทางสังคมและสัญลักษณ์ต่าง ๆ

ยิงเจอร์ (Yinger, 1962, pp. 380-381) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นทัศนคติและการอบรมกล่อมเกลาที่แต่ละคนได้รับจากระบบการเมือง

ซึ่งประกอบไปด้วยความรู้สึกนิยมและไม่นิยมต่อระบบการเมือง และการประเมินค่าต่อเหตุการณ์ทางการเมือง

พาย (Pye, 1966, pp. 104-105) ได้นิยามวัฒนธรรมทางการเมืองว่า เป็นแบบแผนของทัศนคติ ความเชื่อ และความรู้สึกที่เป็นระเบียบและมีความหมายต่อกระบวนการทางการเมือง และเป็นที่ข้อกำหนดเกี่ยวกับรากฐานทางสมมติฐานและกฎระเบียบต่าง ๆ ซึ่งครอบคลุมพฤติกรรมต่าง ๆ ในระบบการเมือง วัฒนธรรมจึงเป็นที่รวมของทั้งแนวคิดทางการเมืองและปทัสถานของการเมืองต่าง ๆ ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองก็คือการแสดงออกในรูปแบบที่รวม ๆ กันทางจิตวิทยาและความนึกคิดในทางการเมืองนั่นเอง

เอสไตน์ (Eckstein, 1988, pp. 4-5) ได้อธิบายวัฒนธรรมทางการเมืองว่า วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นมุมมองของทีแต่ละคนหรือกลุ่มคนในท้องถิ่นนั้นได้รับจากการกล่อมเกลาหรืออบรมจากระบบการเมืองและการประเมินค่าต่อเหตุการณ์ทางการเมือง รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองด้วย

เบียร์ และอุลัม (Beer & Ulam, 1958 อ้างในถึง สุนทร พุนเียค, 2526, หน้า 9) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองว่า เป็นแบบแผนของความเชื่อ ตลอดจนค่านิยมต่าง ๆ และทัศนคติของคนในสังคมที่มีต่อระบบการเมือง

แมนไฮม์ (Manheim, 1975, p. 30) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมทางการเมืองว่า เป็นแบบแผนของความเชื่อและทัศนคติร่วมที่เกี่ยวกับเป้าหมายอันเดียวกัน ซึ่งปรากฏขึ้นในระบบการเมืองนั้น ๆ ในแง่ที่จะต้องมีผลประโยชน์ร่วมกันในขั้นพื้นฐานและการประเมินค่าที่เหมือนกัน ตลอดจนการมีความเห็นพ้องต้องกันจากการได้รับประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างเดียวกัน

โรเซนบัม (Rosenbaum, 1975, p. 4) ได้ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองโดยจำแนกให้เห็นความแตกต่างของการศึกษาเป็น 2 แนวทางคือ

แนวทางที่หนึ่ง เป็นการศึกษาในระดับ “ปัจเจกบุคคล” โดยมุ่งศึกษาในเชิงจิตวิทยาชั้นพื้นฐานว่า บุคคลมีความรู้สึกโน้มน้าวใจต้ององค์ประกอบสำคัญของระบบการเมืองในแนวใด หมายความว่า คน “รู้สึก” และ “คิด” เกี่ยวกับสัญลักษณ์สถาบันและการปกครองซึ่งเป็นแบบแผนทางการเมืองในสังคมของเขาอย่างไร และตอบสนองอย่างไรต่อแบบแผนทางการเมืองดังกล่าว

แนวทางที่สอง เป็นการศึกษาที่ “ระบบ” โดยศึกษาว่า สมาชิกในสังคมประเมินค่าสถาบันทางการเมืองเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างไร

กล่าวโดยสรุป แนวคิดกระแสหลักนิยามวัฒนธรรมทางการเมืองว่าหมายถึง แบบแผนทางด้านความรู้สึกนึกคิดของบุคคลเกี่ยวกับความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมที่มีต่อระบบการเมือง และส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง

ลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมือง

ลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมืองแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ, 2524)

1. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย (Democratic political cultural)

มีองค์ประกอบ ดังนี้คือ

1.1 มีจิตใจต้องการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ มีความต้องการให้มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากกว่าระบอบอื่น รวมทั้งจะเห็นด้วยที่ว่าเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

1.2 มีความเชื่อและเชื่อมั่นในคุณค่าและศักดิ์ศรีของบุคคล มีความเชื่อมั่นในความสามารถของผู้อื่นและความเสมอภาคของมนุษย์ รวมทั้งรู้จักเคารพสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่นทั้งในการพูด การเขียน การแสดงความคิดเห็นและการแสดงออกอื่น ๆ แม้ว่าสิ่งนั้นจะขัดแย้งกับความคิดเห็นของตนก็ตาม คนที่มีจิตใจเป็นประชาธิปไตยจะต้องมีความอดกลั้นต่อความหลากหลายในพฤติกรรมของผู้อื่น ตราบใดที่บุคคลนั้นยังไม่ละเมิดศีลธรรมและเสรีภาพของผู้ใด

1.3 เคารพในกติกาของการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ ใช้วิธีตัดสินปัญหาด้วยเสียงข้างมากโดยมีข้อผูกพันที่จะต้องปฏิบัติตามจากทุกฝ่าย ขณะเดียวกันก็ให้ความคุ้มครองสิทธิของฝ่ายที่มีเสียงข้างน้อย เพื่อประกันว่าการแก้ปัญหา นั้นเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ และให้เป็นไปตามหลักที่ว่า แต่ละคนมีสิทธิมีเสียงเท่ากัน ส่วนบุคคลที่ไม่เห็นด้วยกับเสียงข้างมากจะถือว่าเป็นฝ่ายตรงข้ามแล้วจะขจัดออกจากสังคมไม่ได้ นอกจากนั้นยังรวมถึงการปฏิบัติต่อกันอย่างยุติธรรมตามกฎหมาย

1.4 สนใจในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองการปกครองโดยติดตามข่าวสารบ้านเมือง สนทนาถึงปัญหาทางการเมืองกับผู้อื่น และพยายามมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือในการกำหนดนโยบายของทางราชการ

1.5 มีความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของตนและมีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นต้นว่า ปฏิบัติตามกฎหมายและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ยิ่งกว่านั้นยังจะต้องมีความเชื่อว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของตนจะมีผลบังเกิดขึ้นจากการกระทำดังกล่าว

1.6 มองโลกในแง่ดี มีความไว้วางใจผู้อื่น และมีความเชื่อมั่นในตัวเจ้าหน้าที่หรือสถาบันของทางราชการ สิ่งนี้นับว่ามีความจำเป็นต่อความสำเร็จของการปกครองแบบประชาธิปไตยอยู่ไม่น้อย เพราะการเมืองเป็นเรื่องของความร่วมมือร่วมใจกัน แม้มีความขัดแย้งอยู่ก็ตาม ความสำเร็จของการดำเนินงานของสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ ส่วนหนึ่งต้องอาศัยการมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

1.7 รู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผลและในทางสร้างสรรค์โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการใช้อำนาจหน้าที่และการปฏิบัติงานของทางราชการ เพราะถ้าปล่อยให้ข้าราชการทำอะไรก็ได้โดยไม่มีการคัดค้าน ควบคุมและตรวจสอบแล้ว อาจทำให้ใช้อำนาจไปในทางที่มีชอบได้ง่าย

2. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเผด็จการหรืออำนาจนิยม มีองค์ประกอบดังนี้คือ

2.1 นิยมอำนาจเด็ดขาดและอ่อนน้อมยอมจำนนต่อผู้มีอำนาจ

2.2 การมอบความรับผิดชอบในทุกสิ่งทุกอย่างไว้ที่ผู้นำโดยนิยมยึดถือในตัวบุคคลมากกว่าหลักของเหตุผล

2.3 นับถือระบบอาวุโส ชอบระบบเจ้าขุนมูลนาย โดยไม่ยอมรับความเสมอภาคของผู้อื่น

2.4 ยึดถือในค่านิยมแบบดั้งเดิม ถือว่ากิจกรรมของบ้านเมืองเป็นเรื่องของรัฐบาลประชาชนไม่เกี่ยวข้อง

รูปแบบของวัฒนธรรมทางการเมือง

อัลมอนต์ และเวอร์บา ได้จำแนกแบบในอุดมคติซึ่งเป็นแนวคิดบริสุทธิ์ (Ideal type) ของวัฒนธรรมทางการเมืองออกเป็น 3 รูปแบบ คือ (พลศักดิ์ จิรไกรศิริ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2524, หน้า 25)

1. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ (Parochial political cultural) เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบที่ประชาชนไม่มีความรู้ความเข้าใจในระบบการเมือง ไม่รับรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของสถาบันทางการเมือง และไม่มีความคิดที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ดังนั้น คนในสังคมที่จัดอยู่ในแบบนี้มักจะไม่ค่อยตระหนักในเรื่องการเมืองการปกครองและมักจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลจากตัวเมืองมาก ๆ ห่างไกลจากการติดต่อสื่อสาร

2. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า (Subject political cultural) เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบที่ประชาชนยอมรับอำนาจของรัฐบาล มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการเมืองโดยทั่ว ๆ ไป แต่ไม่สนใจที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกกระบวนการทางการเมือง ดังนั้น คนในสังคมที่จัดอยู่ในแบบนี้จะมีพฤติกรรมทางการเมืองแบบเฉื่อยชา

3. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบการมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political participant cultural) เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบที่ประชาชนเข้าใจในระบบการเมืองโดยทั่ว ๆ ไป มีการรับรู้ต่อโครงสร้างทางการเมืองและการบริหาร ตลอดจนเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ดังนั้น คนในสังคมที่จัดอยู่ในแบบนี้อย่างน้อยก็เข้าไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง

แต่ในความเป็นจริง อัลมอนต์และเวอร์บา ได้ผสมแบบในอุดมคติของวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าวเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงมากขึ้นเนื่องจากในแต่ละสังคมจะมี

ประชาชนที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองทั้ง 3 รูปแบบปะปนกันไป เพียงแต่จะมีรูปแบบใดที่มีสัดส่วนมากกว่าเท่านั้น รูปแบบของวัฒนธรรมทางการเมืองที่มีลักษณะผสมแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2524, หน้า 102-103)

1. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบค้ำแคบผสมไพร่ฟ้า (Parochial-subject political cultural) หมายถึง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ยอมรับอำนาจของหัวหน้าเผ่าอีกต่อไป แต่จะยอมรับอำนาจของรัฐบาลกลาง แต่คนในสังคมเหล่านี้ก็ยังคงไม่มีความกระตือรือร้นทางการเมือง ไม่คิดว่าตนเองจะมีบทบาทสำคัญหรืออิทธิพลอะไรต่อระบบการเมือง ลักษณะผสมระหว่างค้ำแคบผสมไพร่ฟ้านี้ เผ่าชนยังอยู่ในรูปแบบ การเชื่อฟังกฎเกณฑ์ ขอบังคับ กฎหมายของรัฐบาลกลาง

2. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้าผสมการมีส่วนร่วม (Subject-participant political cultural) หมายถึง วัฒนธรรมทางการเมืองที่ประชาชนบางส่วนเริ่มมีความสนใจต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง คิดว่าตนเองมีบทบาทและอิทธิพลที่จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ ลักษณะผสมระหว่างไพร่ฟ้าผสมการมีส่วนร่วมจะทำให้ระบบการเมืองไม่มั่นคง เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ยังคงมีความโน้มเอียงที่ชอบการใช้อำนาจเด็ดขาด หรือนิยามอำนาจอยู่ตัวอย่างสังคมที่จัดอยู่ในสังคมประเภทนี้ เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, 6 ตุลาคม 2519, พฤษภาทมิฬ 2535 เป็นต้น

3. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบค้ำแคบผสมกับการมีส่วนร่วม (Parochial-participant political cultural) หมายถึง วัฒนธรรมทางการเมืองที่ประชาชนประกอบไปด้วยชนหลายเผ่าหรือหลายชนชาติ แต่ละเชื้อชาติหรือเผ่าชนมีความจงรักภักดีอย่างแน่นแฟ้นต่อกลุ่มของตนเป็นลำดับแรก และมีทัศนคติต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์เฉพาะเชื้อชาติเฉพาะกลุ่ม จึงมีความสำนึกในบทบาททางการเมืองสูงและเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมาก ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในลักษณะที่ไม่มีใครยอมประนีประนอมใคร ประเทศที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้ เช่น พม่า มาเลเซีย สิงคโปร์ หรือประเทศในแอฟริกาที่มีหลายเผ่าชน เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมทางการเมืองที่พึงประสงค์ในทัศนะของอัลมอนต์และเวอร์บา เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง (Civic culture) คือ มีการผสมผสานทั้งวัฒนธรรมทางการเมืองแบบค้ำแคบแบบไพร่ฟ้า และแบบมีส่วนร่วม อย่างได้สมดุล กล่าวคือ ประชาชนบางส่วนยังผูกพันกับค่านิยมค้ำแคบแบบดั้งเดิม บางส่วนยังผูกพันกับค่านิยมสมัยใหม่และต้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่ในขณะที่อีกบางส่วนก็มีความรู้สึกเฉยชาและไม่สนใจการเมือง

อย่างไรก็ดี เมื่อเวลาผ่านไปประชาชนก็จะมีแนวโน้มไปในทางค่านิยมแบบมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าค่านิยมแบบดั้งเดิมและไพร่ฟ้า การที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากวัฒนธรรมทาง

การเมืองแบบพลเมืองจะสอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนจะต้องมี 2
ฐานะในเวลาเดียวกันคือ ในฐานะที่เป็นพลเมืองที่ต้องมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงและในฐานะที่เป็น
ผู้ได้ปกครองที่ต้องเคารพเชื้อพังกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองจึง
เป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพ (Stable democracy) (Almond & Verba, 1963, pp.
476-493; Almond, 1980, p. 22) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองดังกล่าวสอดคล้องกับการ
ปกครองในระบอบประชาธิปไตย

ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองจากกรอบกระแสนหลักของตะวันตกไม่
เพียงพอต่อการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองไทยเนื่องจากแนวคิดพื้นฐานมีจุดอ่อนเมื่อพิจารณาจาก
องค์ความรู้ของไทยศึกษาดังนี้

1. การให้ความสำคัญกับอำนาจที่เป็นทางการเป็นหลัก แต่ละเลยอำนาจเหนือธรรมชาติ
และอำนาจเชิงอิทธิพลที่ยังมีบทบาทในการเมืองไทย สมเกียรติ วันทะนะ (2534, หน้า 212-213)
ได้ชี้ให้เห็นถึงความหมายทางการเมืองตามกรอบกระแสนหลักของตะวันตกนั้นตั้งอยู่บนแนวคิดของ
เดวิด อีสตัน (David easton) ที่ว่า การเมือง หมายถึง การใช้อำนาจทางการเมืองแจกแจงแบ่งปันสิ่งที่มี
คุณค่าให้แก่สมาชิกในสังคม (Authoritative allocation of values for a society) ถึงแม้ความหมาย
ของการเมืองจะหมายถึงเฉพาะอำนาจที่เป็นทางการ แต่ก็มีความหมายที่ได้รับการยอมรับอย่าง
กว้างขวางในหมู่นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ของไทยอันเนื่องมาจากเหตุผล 2 ประการคือ

1.1 ประการที่หนึ่ง เป็นความหมายที่ครอบคลุมชีวิตทั้งมิติทางการเมือง เศรษฐกิจ
และสังคมวัฒนธรรมเข้าไว้ในที่เดียวกัน กล่าวคือ ในชีวิตจริงของมนุษย์นั้นยากที่จะแยกออกได้
เด็ดขาดชัดเจนเป็นส่วน ๆ ว่าส่วนใดเป็นเรื่องการเมือง ส่วนใดเป็นเรื่องเศรษฐกิจ หรือส่วนใดเป็น
เรื่องของสังคมวัฒนธรรมเพราะกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของมนุษย์มีความคาบเกี่ยวกันอยู่เสมอ ดังนั้น
อำนาจทางการเมืองจึงเป็นตัวชี้ขาดว่าในสังคมการเมืองหนึ่งนั้นใครควรจะได้อะไร เมื่อไร
และอย่างไร

1.2 ประการที่สอง เป็นความหมายที่ผนวกเอาหลักความชอบธรรมของอำนาจที่เป็น
ทางการเอาไว้ด้วย กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระบบการเมืองนั้นเป็นความสัมพันธ์
ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม การนำทางการเมืองจึงเป็นการนำแบบที่ผู้นำครอบงำ (Dominate) ผู้ตาม
ดังนั้น ผู้นำในระบบทางการเมืองจะพยายามอวดอ้าง (Claim) หรืออ้างเหตุผล (Justify) ว่าการใช้
อำนาจครอบงำของตนนั้นกระทำไปบนพื้นฐานของความถูกต้องเป็นธรรมและเป็นประโยชน์
ต่อการดำรงอยู่ในระบบทางการเมือง เพราะฉะนั้นการใช้อำนาจของผู้นำจึงเป็นอำนาจที่ได้รับการ
ยอมรับด้วยความสมัครใจมิใช่เป็นการใช้กำลังบังคับขู่เข็ญ (Coercion) หรือการใช้อำนาจเถื่อน

(Naked force) ส่วนประชาชนที่เป็นผู้ถูกรอรับนั้นถ้ายอมรับตามคำขออ้างหรือตามเหตุผลของผู้นำก็เท่ากับว่ายอมรับอำนาจนั้น

2. มองวัฒนธรรมทางการเมืองไทยว่ามีเอกภาพเป็นเนื้อเดียวกัน (Homogeneous) ทั้งสังคมตามที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่าวัฒนธรรมดังกล่าวว่าเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของสังคม แต่จากมุมมองของไทยศึกษาพบว่า ในสังคมไทยปัจจุบันนั้นยังมีวัฒนธรรมทางการเมืองย่อย ๆ ที่สืบทอดมาจากอดีตใน 3 รูปแบบ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นสูง วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลาง และวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้าน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550)

วัฒนธรรมทางการเมืองตามแนวไทยศึกษา

การศึกษาแนวไทยศึกษาในที่นี้หมายถึง วิถีวิทยาในการวิจัยรูปแบบหนึ่งในการศึกษาวัฒนธรรมไทยโดยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นการศึกษาแบบสหวิทยาการ (Multidisciplinary approach) การให้ความสำคัญต่อพื้นที่ (Area studies) และการศึกษาโดยเชื่อมโยงกับบริบท (Contextualization) ดังนี้คือ

1. การศึกษาแบบสหวิทยาการ การศึกษาแบบสหวิทยาการในที่นี้มิได้หมายถึง การศึกษาที่เริ่มจากการแยกสังคมออกเป็นมิติต่าง ๆ ก่อน คือ มิติด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านวัฒนธรรมโดยใช้การศึกษาตามสาขาวิชาต่าง ๆ เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา เป็นต้น หลังจากนั้นจึงได้เชื่อมสาขาต่าง ๆ ในลักษณะที่เรียกว่า การศึกษาสหสาขาวิชา (Interdisciplinary approach) แต่การศึกษาแบบสหวิทยาการในที่นี้หมายถึง การศึกษาที่ตั้งอยู่บนฐานคิดว่า สังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบตั้งแต่จุดเริ่มต้นโดยมิได้แยกออกเป็นมิติต่าง ๆ ดังนั้น จึงต้องใช้การศึกษาแบบองค์รวม (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 15-16)

2. การศึกษาเชิงพื้นที่ การศึกษาแบบสหวิทยาการที่นำมาใช้ในไทยศึกษาได้มีลักษณะสำคัญที่เรียกว่า การศึกษาพื้นที่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2537, หน้า 261) พื้นที่ในที่นี้ไม่ใช่เพียงพื้นที่ทางกายภาพที่ผูกติดกับหน่วยทางภูมิศาสตร์อย่างเดียวยกต่อไป แต่รวมหมายถึงพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และกลุ่มชนต่าง ๆ ดังนั้น จึงเป็นเรื่องของปฏิบัติการความเคลื่อนไหวและกระบวนการ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548, หน้า 65-66) การศึกษาเชิงพื้นที่ในที่นี้จึงเป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับไทยศึกษาโดยถือว่าพื้นที่ทางสังคมที่ศึกษาเป็นบ่อเกิดของความรู้จากวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าว

3. แนวการศึกษาวัฒนธรรมภายใต้บริบททางสังคม การศึกษาวัฒนธรรมในที่นี้หมายถึง การศึกษาวัฒนธรรมโดยเชื่อมโยงกับเงื่อนไขทางบริบทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ บริบททางระบบนิเวศ และบริบททางสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2548, หน้า 71) แนวการศึกษาเช่นนี้จึงให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางวัฒนธรรมว่ามีความเป็นอิสระในการกำหนด

ปัจจัยอื่น ๆ ระดับหนึ่ง (Relative Autonomy) ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีบทบาทภายใต้บริบทเศรษฐกิจ การเมือง ระบบนิเวศ และประวัติศาสตร์

ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองตามแนวไทยศึกษา

จากการสำรวจองค์ความรู้ของนักวิชาการแนวไทยศึกษาพบว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้นิยามเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองไว้อย่างเป็นระบบใน 2 ระดับ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองในความหมายกว้างในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต (Way of life) และวัฒนธรรมทางการเมืองในความหมายแคบในฐานะที่เป็นระบบความคิด (Way of thinking)

วัฒนธรรมทางการเมืองในความหมายกว้าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 ข, หน้า 137) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมทางการเมือง หมายถึง วิถีชีวิต วิถีความคิด และค่านิยมของสังคมที่กำหนดว่าบุคคลและสถาบันต่าง ๆ ในรัฐหนึ่งนั้นมีความสัมพันธ์กันในเชิงอำนาจอย่างไร

วัฒนธรรมทางการเมืองในความหมายแคบ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550, หน้า 4-5) ได้ให้ความหมายว่าหมายถึง ความคิดและความเข้าใจ (Perception and ideas) ว่าอะไรคือทรัพยากรที่ต้องจัดสรรและแบ่งปันกัน จะต้องจัดสรรและแบ่งปันกับใคร และในเงื่อนไขอะไร จึงจะทำให้กลุ่มคนยอมรับได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือ ความเข้าใจและความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวกับการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร

ในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้ความหมายของวัฒนธรรมทางการเมืองในความหมายแคบของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เพื่อปิดจุดอ่อนของความหมายวัฒนธรรมทางการเมืองของแนวคิดกระแสหลักที่ตั้งอยู่บนวิธีวิทยาแนวพฤติกรรมศาสตร์ วิธีวิทยาดังกล่าวทำให้มองวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นเพียงเรื่องพฤติกรรมภายนอกทำให้ละเลยถึงมิติในเชิงอัตวิสัยของวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับการเมือง

ประเภทของวัฒนธรรมทางการเมืองตามแนวไทยศึกษา

เมื่อพิจารณาถึงประเภทของวัฒนธรรมทางการเมืองนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550, หน้า 6) เห็นว่าวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามภาวะเศรษฐกิจและสังคมอันเกิดจากการต่อสู้ช่วงชิงและรักษาไว้ซึ่งสถานภาพของบุคคลและสถาบันต่าง ๆ ดังนั้น เราจึงพบวัฒนธรรมทางการเมืองไทยในปัจจุบันที่สืบทอดจากอดีตจนมาถึงปัจจุบันมีอยู่ด้วยกัน 3 ประเภทดังนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 10-12)

1. วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นสูง

ชนชั้นสูงในที่นี้หมายถึง ชนชั้นนำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามซึ่งได้แก่ สถาบันพระมหากษัตริย์หรือกลุ่มราชสำนักเนื่องจากตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นครั้งแรก

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เป็นผลผลิตจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยมในรูปลัทธิล่าอาณานิคม ชนชั้นสูงสร้างรูปแบบใหม่ (Modern state) โดยอาศัยจินตนาการที่ไม่มีฐานความเป็นจริงของชาวบ้านไทย แต่สามารถกลายมาเป็นวัฒนธรรมที่ครอบงำสังคมไทยได้โดยอาศัยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางทั้งในแง่พื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางวัฒนธรรม ดังนั้น อำนาจซึ่งเคยกระจายอยู่อย่างหลากหลายในสังคมไทยกลับมาระจุกอยู่แต่เฉพาะระบบส่วนกลางซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแล้วใช้อำนาจที่เป็นทางการ (Authority) เป็นหลัก

วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นสูงดังกล่าวจึงมีหลักการอยู่ที่การรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขทั้งฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ อำนาจทั้งหลายซึ่งกระจายไปถึงประชาชน เช่น ข้าราชการ ตำรวจ หมอ หรือพระสงฆ์ล้วนต้องตอบสนองต่อเบื้องบนมากกว่าประชาชนในพื้นที่ที่ตัวเองทำงานอยู่ให้อยู่ภายใต้การกำกับควบคุมของราชบัลลังก์ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมืองหรืออำนาจทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี อำนาจเดียวที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามไม่อาจจะรวมศูนย์ได้ก็คืออำนาจทางเศรษฐกิจเนื่องจากเป็นอำนาจที่จักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นผู้กุมไว้ในการจัดสรรผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น อังกฤษกำหนดให้สยามเป็นผู้ผลิตข้าวและวัตถุดิบป้อนอาณานิคมหรือถึงอาณานิคมของอังกฤษ ในขณะที่ตัวสยามก็ต้องเป็นตลาดสินค้าของอังกฤษด้วย เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลาง

ชนชั้นกลางของไทยในมุมมองของนักวิชาการไทยไทยศึกษาดังเช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2535, หน้า 1-10) เห็นว่ามีลักษณะที่สำคัญดังนี้

2.1 ชนชั้นกลางไทยไม่ได้สังกัดในแวดวงของผู้ปกครอง รวมทั้งแวดวงของชาวนา หมายความว่า ชนชั้นกลางเป็นอิสระจากกลุ่มผู้ปกครองหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติถึงแม้จะมีความร่วมมือแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันกับผู้ปกครอง เช่น นายธนาคาร เจ้าของธุรกิจส่งออก นายทุนชาติ นักวิชาชีพ เป็นต้น นอกจากนี้ ชนชั้นกลางยังไม่ผูกพันกับระบบเครือญาติ ชุมชน และวัดดังเช่นชาวนามีความผูกพัน

2.2 ชนชั้นกลางเป็นผู้ผลิตสินค้าและบริการเพื่อบ่มงู่ตลาดโดยตรง เช่น สินค้า การเกษตร สินค้าหัตถอุตสาหกรรม เป็นต้น

2.3 ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่สามารถสืบทอดสถานะความเป็นชนชั้นของตัวเองได้ด้วยอาศัยทุนและ/หรือความรู้ทางด้านวิชาชีพ ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงสามารถเลื่อนสถานะภาพของตัวเองให้สูงขึ้นได้จากการกระทำของตัวเองซึ่งแตกต่างจากชนชั้นสูงที่อาศัยชาติกำเนิดหรือชาวนาที่ต้องอาศัยวัฒนธรรมชุมชนของระบบเครือญาติ

วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการเลือกตั้งควบคู่ไปกับการรัฐประหาร และเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางเป็นผลมาจากความขัดแย้งภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยตรงเนื่องจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ก่อให้เกิดชนชั้นกลางขึ้นมา 2 กลุ่ม คือ พ่อค้าจีนซึ่งสามารถมีเสรีภาพในการค้าภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่มีจักรวรรดินิยมเป็นผู้ครอบงำ ในขณะที่พ่อค้าจีนก็เป็นมิตรกับชนชั้นปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยอันเนื่องมาจากการมีผลประโยชน์จากการค้าร่วมกัน

ส่วนชนชั้นกลางอีกกลุ่มหนึ่งเป็นข้าราชการที่มีการศึกษาจากการสร้างระบบใหม่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มข้าราชการได้เป็นผู้นำในการสร้างระบอบการเมืองใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 คือ เป็นการเมืองของระบบราชการที่มีทั้งการเลือกตั้งและการทำรัฐประหารในระบอบเดียวกันจนเปรียบเสมือนเหรียญเดียวกันที่มีสองด้าน การเมืองของระบบราชการเป็นการใช้อำนาจจัดสรรทรัพยากรให้ส่วนพื้นที่ไว้เฉพาะระบบราชการแต่เพียงฝ่ายเดียวซึ่งทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรของระบบราชการให้แก่ตนเองหรือหน่วยงาน ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางจึงไม่ได้เกิดจากการนำความคิดของชาวบ้านมาพัฒนาหรือแม้แต่การเป็นพันธมิตรกับพ่อค้าชนชั้นกลาง แต่เป็นการดึงความคิดของชนชั้นสูงเข้ามาก่อรูปเป็นวัฒนธรรมทางการเมือง ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบกึ่งสมบูรณาญาสิทธิราชย์ วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางไทยมีลักษณะที่สำคัญ 8 ประการคือ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 12-22)

ประการที่หนึ่ง สังคมที่ดีในทัศนะของชนชั้นกลางไทยต้องเป็นสังคมมีลำดับชั้นทางสังคมอย่างชัดเจนและผูกพันสิทธิของแต่ละคนพอสมควร ความเป็นลำดับชั้นทางสังคมเป็นแกนกลางของระบบศักดินาไทยและชนชั้นกลางส่วนใหญ่คิดว่าความไม่เสมอภาคเป็นธรรมชาติของทุกสังคมทั้งยังเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้สังคมสงบสุข

ประการที่สอง คนชั้นกลางไทยยังรับเอาคติ “ความสงบเรียบร้อย” จากสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ว่าความสงบเรียบร้อยของเรามีปัญหาก็คือ มั่นรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ไหม ถ้ารับไม่ได้มันก็จะนำไปสู่ความรุนแรงในอนาคตแน่นอน

ประการที่สาม คนชั้นกลางไทยเชื่อในรัฐบาลที่เป็นอาญาสิทธิ์ (Authoritative) และอำนาจนิยม (Autocratic) อำนาจที่เป็นอาญาสิทธิ์คืออำนาจที่ได้รับการรับรองโดยกฎหมาย จึงไม่สามารถรองรับอำนาจที่มีความหลากหลายได้จนเกิดปัญหา

ประการที่สี่ โลกทัศน์ของชนชั้นกลางไทยมีลักษณะ “นานาชาตินิยม” (Internationalism) อยู่ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ สถานะของประเทศไทย พึ่งประเมินได้จากความเห็น

ของนานาชาติ แม้พยายามยืนยัน “ลักษณะความโดดเด่น” (Uniqueness)

ประการที่ห้า คนชั้นกลางเชื่อเรื่องความไพบูลย์ทางเศรษฐกิจ เป็นเป้าหมายสำคัญในเรื่องของการปกครอง ไม่ได้หมายถึงความมั่นคงในทางสังคมที่มนุษย์ต้องการ

ประการที่หก คนชั้นกลางไทยเชื่อในเรื่องเหตุและผลที่ตั้งอยู่บนกลไกทางวิทยาศาสตร์ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นความสัมพันธ์ในเชิงกลไกอยู่ตลอดเวลา ไม่คิดถึงเหตุผลเชิงวัฒนธรรม เหตุผลเชิงสังคม ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ

ประการที่เจ็ด คนชั้นกลางเชื่อว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ย่อมสามารถแก้ปัญหาทั้งปวงได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ คนชั้นกลางมีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์น้อย (สังเกต: รากฐานส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยตะวันตกคือ มนุษยนิยม-Humanism)

ประการที่แปด คนชั้นกลางไทย “รักชาติ” ต้องมีลักษณะลงรอยเดียวกัน ไม่ว่าในแง่ศาสนา ภาษา ชาติพันธุ์ ความรักดี ซึ่งมันไม่เป็นจริงในสังคมไทย “ชาติ” ในมโนทัศน์ของคนชั้นกลางมีลักษณะลงรอยเดียวกัน (Homogeneous) มาก ทั้งในแง่ศาสนา ภาษา ชาติพันธุ์ และความรักดี ซึ่งผู้ที่ไม่สามารถรวมอยู่ในความลงรอยเดียวกันนี้ได้ เป็นผู้ที่น่ารังเกียจหรือไม่ควรมีสถานะพลเมืองเท่ากับผู้อื่นทำให้ “ชาติ” ของคนชั้นกลางมีลักษณะกีดกัน (Exclusive) แทนที่จะมีลักษณะผืนกรวม (Inclusive)

3. วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้าน

ชาวบ้าน หมายถึง คนชั้นชาวนาไทยที่ดำรงชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน ได้แก่ ชาวนา ชาวดวน ชาวไร่ ชาวประมงที่ผูกพันอยู่กับการผลิตเพื่อยังชีพ ดังนั้น จึงต้องพึ่งพาระบบเครือญาติ วัด และความเป็นชุมชนที่เรียกว่า “วัฒนธรรมชุมชน” อย่างไรก็ดี คนชั้นชาวนาไทยที่ผูกพันอยู่กับการผลิตเพื่อยังชีพก็มีพลวัตเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์มิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ กล่าวคือ หลังการเลิกไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้วชาวนาไทยได้หลุดจากพันธนาการของกลุ่มมูลาขกลายเป็นชาวนารายย่อย หลังจากนั้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติชาวนาส่วนใหญ่ต้องขายแรงงานควบคู่ไปกับการทำนา ในขณะที่ชาวนาอีกส่วนหนึ่งขยายการผลิตไปสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจในป่าสงวนนอกเหนือจากกลุ่มชาวนาที่ขาดทุนจนล้มจมและกลายมาเป็นกรรมกร และกลุ่มชาวนาที่ประสบความสำเร็จจนขยับไปสู่อาชีพของคนชั้นกลาง เช่น เป็นนายหน้าของพ่อค้าพืชไร่หรือนายทุนเงินกู้

วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านเป็นความสัมพันธ์แบบประชาธิปไตยของหมู่บ้าน วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนหมู่บ้านมีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากการเมืองของไทยสมัยโบราณนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชอำนาจจำกัดในการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรทุกส่วนของสังคมเพราะในสมัยนั้นยังไม่มีกองทหารประจำการและระบบราชการแบบใหม่ ดังนั้น อำนาจจึง

กระจายอยู่ในชนชั้นปกครองที่เรียกว่า “มูลนาย” ซึ่งไม่ได้อยู่ในระบบราชการตั้งแต่เจ้าเมืองไปจนถึงนายบ้านที่เป็นผู้นำของหมู่บ้าน การเกิดวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านนั้นเกิดขึ้นจากเงื่อนไขของวิถีชีวิตในหมู่บ้าน 3 ประการคือ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 7-10)

ประการที่หนึ่ง ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมีการใช้ทรัพยากรอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกัน ผลที่ตามมาคือ โอกาสที่จะเกิดความขัดแย้งจึงมีอยู่น้อย

ประการที่สอง ภายใต้เศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองนั้นในการเพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตที่พอเพียงต้องใช้ทรัพยากรกลางของชุมชนที่ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล แต่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม เช่น เหมืองฝาย ดังนั้น วิธีการผลิตดังกล่าวจึงบังคับให้ชุมชนแต่ละแห่งต้องมีนโยบายบางอย่างเพื่อให้เกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน

ประการที่สาม การที่ชาวบ้านเข้าถึงทรัพยากรต่างกันจึงทำให้หมู่บ้านมีทั้งกลุ่มคนรวยและคนจนทำให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์ในหมู่บ้านเป็นความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนระหว่างคนจนกับคนรวย กล่าวคือ คนรวยกว่าต้องให้คนจนที่อยู่ในอุปถัมภ์ของตนเองได้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในตัว ในขณะที่เดียวกันก็แลกโดยการให้คนนั้นมาเป็นลูกน้อง มาเป็นแรงงาน หรือเอาทรัพย์สินเงินทองมาบำเรอตัวเองก็ตาม แต่ภายใต้ความจำเป็นที่ต้องร่วมมือกัน เช่น การลงแขกเอาแรงจึงเปิดโอกาสให้คนจนสามารถต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนได้ การมีระบบการต่อรองจากฐานอำนาจที่มีความหลากหลายในชุมชนทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง เช่น อำนาจหมอผี อำนาจจากเจ้าเมือง อำนาจพระ อำนาจหมอพื้นบ้าน เป็นต้น ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกว่า ความสัมพันธ์ในเชิงประชาธิปไตยอันเป็นฐานที่ก่อให้เกิดระบอบประชาธิปไตยหมู่บ้าน

เมื่อพิจารณาเฉพาะวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านในอดีตเราสามารถขยายเพิ่มเติมเนื้อหาสาระได้จากงานวิจัยของ จักรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลศวิชา (2541) เริ่มต้นจากการได้ให้ความหมายวัฒนธรรมของชุมชนว่าเป็นระบบการคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ ที่ชุมชนได้ตั้งไว้กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา ระบบการคิดของชาวบ้านเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างโลกทางสังคมที่เป็นจริง เช่น ไร่นา บ้านเรือน และผู้คน กับโลกเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมได้ เช่น ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ ผีแห่งขุนเขา ผีของลำน้ำ หรือผีที่เป็นวิญญาณซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างการนับถือผีของชาวบ้านกับคติของพุทธศาสนาซึ่งเข้ามาภายหลัง ความเชื่อเรื่องอำนาจของชุมชนหมู่บ้านจึงประกอบด้วยอำนาจเหนือธรรมชาติและอำนาจทางสังคมภายใต้การนับถือผีและความเชื่อพุทธศาสนาแบบชาวบ้านโดยการจัดตั้งความสัมพันธ์อยู่บนฐานของระบบเครือญาติ

ระบบเครือญาติของชุมชนหมู่บ้านไทยในทัศนะของฉัตรทิพย์ และพรพิไลสอดคล้องกับการแบ่งรูปแบบเครือญาติของสุมาลี บำรุงสุข และสุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2536, หน้า 219-222) ที่แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. ญาติโดยสายเลือด (Consanguineal kins) ซึ่งเป็นญาติได้มาโดยการสืบสายโลหิต ได้แก่ บิดา มารดา ลูก ๆ และพี่น้องร่วมบิดามารดาของเรา
2. ญาติโดยการแต่งงาน (Conjugal or affinal kins) เกิดขึ้นเมื่อเราแต่งงานมีครอบครัวไป ญาติของสามีหรือภรรยาแล้วแต่กรณี อาทิ พ่อ แม่ พี่น้องของคู่สมรสเราก็กลายมาเป็นญาติของเราด้วยและในทำนองเดียวกันญาติโดยสายเลือดของเราก็กลายเป็นญาติของคู่ครองเราด้วย
3. ญาติสมมุติหรือญาติขยายวงศ์ (Fictive or extended kins) เป็นการนับเอาบุคคลอื่นซึ่งไม่ใช่ญาติมาเป็นญาติด้วยเนื่องจากการต้องพึ่งพาอาศัยกันระหว่างหมู่บ้านที่เรียกว่า “เกลอ” หรือ “พวก” ในภาคใต้ หรือความต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันเครือญาติโดยการ “ผูกเสี่ยว” ในภาคอีสาน เป็นต้น

การนับถือผีและพุทธศาสนาภายใต้ระบบเครือญาติเป็นรากฐานให้มีการสร้างพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อรองรับการมีอยู่ของระบบการคิดดังกล่าว เช่น พิธีเลี้ยงผีเจ้าพ่อ เลี้ยงผีฝ่าย พิธีเลี้ยงผีปู่ตา เลี้ยงผีบ้าน เลี้ยงใจบ้าน ส่งเคราะห์หมู่บ้าน พิธีทำบุญหลังบ้าน และพิธีโนราลงครู เป็นต้น

ดังนั้น เมื่อเราใช้ความหมายวัฒนธรรมทางการเมืองในฐานะที่เป็นระบบการคิดเกี่ยวกับการจัดการเรื่องส่วนรวมของชุมชน เราจะพบนัยยะ (Implication) จากแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศสุภา ว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านจะหมายถึง ระบบการคิดที่ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนมากกว่าผลประโยชน์ของคนใดคนหนึ่ง และให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของชุมชนโดยส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับจากผลผลิตต่อหน่วย วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านจึงเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ คือ พิธีกรรมและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการผลิตซึ่งจะเริ่มตั้งแต่การขออำนาจผีเพื่อเปิดหน้าดินออกมาทำการเพาะปลูก ไถหว่าน ตลอดจนถึงการทำพิธีขบคุณผีในช่วงการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับชีวิตครอบครัวมีการขอความคุ้มครองจากผีตั้งแต่เกิด เติบโต แต่งงาน ดาย รวมถึงชีวิตหลังความตาย พิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับชุมชน มุ่งสร้างและสืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การอยู่ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัย รวมถึงการป้องกันชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลาง

แนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางที่จะนำมาใช้ในวิทยานิพนธ์นี้จะนำเสนอหัวข้อย่อยใหญ่ๆ 2 หัวข้อดังนี้

การวิเคราะห์ชนชั้นกลางตามแนวตะวันตก

การวิเคราะห์ชนชั้นกลางตามแนวตะวันตกนั้นพัฒนาเป็นทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากประสบการณ์และประวัติศาสตร์ของประเทศตะวันตกในระบบศักดินาเป็นสำคัญ กล่าวคือชนชั้นกลางในประเทศยุโรปตะวันตกนั้นมีส่วนสำคัญในการพัฒนารัฐสมัยใหม่ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยชนชั้นกลางให้การสนับสนุนกษัตริย์ที่สามารถให้ความคุ้มครองในชีวิตและทรัพย์สินของพวกเขาได้ ดังนั้น รัฐสมัยใหม่ที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นในประเทศยุโรปตะวันตกจึงมีความโน้มเอียงไปในทางที่ให้การสนับสนุนต่อสิทธิ เสรีภาพ และทรัพย์สินของสามัญชน ค่านิยมที่สำคัญของชนชั้นกลางในประเทศยุโรปตะวันตกคือ การเชื่อมั่นและความภูมิใจในตนเอง ห่วงเหินในความเป็นอิสระเสรีของปัจเจกชน (Individual) เชื่อในความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ต้องการระบบกฎหมาย ศาล ดำรง และกองทัพที่มีประสิทธิภาพและเต็มใจเสียภาษีให้แก่วิธีเพื่อให้ได้มาซึ่งกลไกทางการบริหารสมัยใหม่ที่สามารถให้ความคุ้มครองในชีวิตและทรัพย์สินของพวกเขาได้ (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2536, หน้า 29-32)

ประเทศอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดที่ชนชั้นกลางมีสถานะและบทบาทต่อสังคมทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมโดยก่อนที่จะมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial revolution) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั้นผู้มีบทบาทและอิทธิพลในสังคมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขุนนางผู้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่เมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้พวกนายทุนเริ่มประกอบธุรกิจการค้าอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นคนร่ำรวยและสามารถเข้ามาควบคุมเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง อำนาจของกลุ่มขุนนางจึงค่อย ๆ ลดน้อยลงเพราะกลุ่มขุนนางนั้นส่วนใหญ่ได้เป็นบุคคลชั้นสูงโดยมีทรัพย์สินและโดยการสืบสกุล ชนชั้นกลางเมื่อมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นจึงพยายามต่อสู้กับกลุ่มขุนนางผู้มีอภิสิทธิ์ นายทุนอุตสาหกรรมมีสำนึกเกี่ยวกับชนชั้นกลางมากขึ้น บางพวกมีความคิดรุนแรงถึงกับจะกวาดล้างกลุ่มขุนนางผู้ดีและเลื่อนตัวเองเข้าไปแทนชนชั้นกลางจึงเริ่มมีบทบาทในสังคมอย่างกว้างขวางพร้อมกับขยายอำนาจและยกมาตรฐานการครองชีพของตนให้สูงขึ้นด้วยกำลังความสามารถของตน โดยไม่ใช้วิธีแบบอภิสิทธิ์ชน (ภัทรมน ขวัญเนียม, 2546, หน้า 19-20)

การนิยามชนชั้นกลางจากประวัติศาสตร์ของประเทศยุโรปตะวันตกจึงสามารถสรุปได้ว่าชนชั้นกลางก็คือ กลุ่มกระฎุมพีหรือชนชั้นนายทุนหรือผู้ประกอบการในปัจจุบันนั่นเอง

ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางในองค์ความรู้ของตะวันตกนั้นสามารถแบ่ง

แนวการวิเคราะห์ชนชั้นกลางออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ และกลุ่มแนวคิดแบบเวเบอร์เรียน

ทฤษฎีชนชั้นกลางในกลุ่มแนวคิดแบบมาร์กซิสต์

นักวิชาการในกลุ่มแนวคิดแบบมาร์กซิสต์เริ่มต้นจากแนวคิดของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เป็นนักสังคมวิทยาชาวเยอรมันท่านหนึ่งที่ได้พัฒนาทฤษฎีชนชั้นขึ้น ในการแบ่งชนชั้นทางสังคมนั้น มาร์กซ์ ได้มองว่าสังคมประกอบด้วยชนชั้นหลักที่เป็น 2 ขั้ว (Dichotomy) โดยมาร์กซ์ใช้เกณฑ์การควบคุมปัจจัยการผลิตเป็นตัวแบ่งชนชั้น กล่าวคือ ในแต่ละสังคมจะแบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชนชั้นหลัก คือ ชนชั้นปกครองซึ่งจะเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ใช้แรงงาน และไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต

ในการวิเคราะห์ระบบทุนนิยมมาร์กซ์ ได้แบ่งกลุ่มชนเป็นชนชั้นจากลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิต ผลประโยชน์ และการมีอำนาจอันเกิดจากปัจจัยการผลิต รวมทั้งโลกทัศน์ของพวกเขาในระบบสังคมทั้งหมด การศึกษาเรื่องชนชั้นในสังคมแบบมาร์กซ์ มีจุดสำคัญอยู่ที่ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับปัจจัยการผลิต โดยให้ความสำคัญกับบุคคล 2 กลุ่ม ในการวิเคราะห์โครงสร้างชนชั้น (Class structure) ได้แก่ ชนชั้นนายทุน คือ ผู้ครอบครองทุนหรือปัจจัยการผลิต เป็นกลุ่มที่มีสถานะทางชนชั้นครอบครองแรงงานส่วนเกินซึ่งอยู่ในรูปมูลค่าส่วนเกิน และชนชั้นแรงงาน คือ กลุ่มที่ไม่ได้เป็นเจ้าของการผลิต ต้องขายแรงงานเพื่อแลกกับรายได้ซึ่งความสัมพันธ์ของทั้งสองชนชั้นนี้เป็นไปด้วยความขัดแย้งอันเกิดจากการเอาเปรียบของชนชั้นนายทุนกับการต่อสู้ของชนชั้นแรงงานที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ความขัดแย้งระหว่าง 2 ชนชั้นส่งผลให้เกิดการต่อสู้ทางชนชั้นนั้นซึ่งมาร์กซ์มองว่าความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้นดังกล่าวเป็นพลังที่ขับเคลื่อนให้สังคมทุนนิยมพัฒนา (ภัทรมน ขวัญเนียม, 2546, หน้า 20-21)

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางนั้นมาร์กซ์มองว่า แม้ว่าในโครงสร้างสังคมทั่วไปจะแบ่งชนชั้นออกเป็น 2 ชนชั้นหลักดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยมาร์กซ์ได้รวบเอาชนชั้นที่กระจัดกระจายอยู่ในระดับกลางเข้าไว้ในกลุ่มเดียวกันกับชนชั้นแรงงานทำให้แนวคิดชนชั้นกลางของมาร์กซ์ไม่มีตัวตนที่เด่นชัด แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า ไม่มีชนชั้นกลางดำรงอยู่จริงในสังคม ทั้งนี้เพราะในงานเขียน “The Communist manifesto” มาร์กซ์ได้กล่าวถึงทฤษฎีชนชั้นกลางไว้ว่า “ในสังคมที่ก้าวสู่วัฒนธรรมอันทันสมัยจะมีการก่อตัวขึ้นมาของชนชั้นใหม่หรือชนชั้นนายทุนน้อย” โดยชนชั้นใหม่หรือชนชั้นนายทุนน้อยที่อยู่ตรงกลางระหว่างชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นนายทุนนั้น มาร์กซ์เรียกว่า ชนชั้นที่อยู่ตรงกลาง (Intermediate groups) ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อยู่ตรงกลางในโครงสร้างชนชั้น (ปริชา เกี่ยมพงศ์สานต์, 2548, หน้า 121)

นอกจากนี้ มาร์กซยังได้กล่าวถึง ชนชั้นกลางไว้ใน “Theories of surplus value” ในปี ค.ศ. 1863 ไว้ว่า “การขยายตัวของชนชั้นกลางที่อยู่ระหว่างแรงงานกับนายทุนและเจ้าของที่ดิน” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า มาร์กซได้มองเห็นการขยายตัวของชนชั้นกลางอย่างชัดเจน แนวคิดเช่นนี้ต่อมาได้กลายเป็นแนวคิดของกลุ่มมาร์กซิสต์สมัยใหม่

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว มาร์กซให้คำนิยามว่า ชนชั้นกลาง ก็คือ กลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นกรรมาชีพ โดยกลุ่มที่มีเงินเดือน และใช้แรงงานสมองซึ่งในยุคแรกนั้นสถานภาพของชนชั้นกลางมีความไม่มั่นคงเท่าใดนักและในที่สุดพวกเขาก็จะถูกบีบให้สลายกลายเป็นชนชั้นนายทุนหรือชนชั้นกรรมาชีพโดยที่พวกเขาเองไม่มีผลประโยชน์ทางชนชั้นของตนเอง แต่มีภาระหน้าที่ที่จะรับใช้ผลประโยชน์ทางชนชั้นสูงหรือชนชั้นล่าง

(ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2548, หน้า 122)

แม้ว่าแนวคิดของมาร์กซจะไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทของชนชั้นกลางในระบบทุนนิยมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นมากเท่าไรนัก แต่เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 นักทฤษฎีมาร์กซิสต์ชาวเยอรมันกลุ่มต่าง ๆ ได้ให้ความสนใจปรากฏการณ์ของชนชั้นกลางเป็นพิเศษ จนนักประวัติศาสตร์ชื่อ กุสตาฟ ชโมลเลอร์ (Gustav Schmoller) ได้คิดคำเรียกชนชั้นกลางขึ้นมาคือ “ชนชั้นกลางใหม่” (New Middle Class) ชนชั้นกลางใหม่มีความหมายครอบคลุมทุกอาชีพที่ไม่ได้ทำการผลิตหรือใช้แรงงานกาย แต่ก็ไม่ใช่นายทุนหรือเจ้าของปัจจัยการผลิต หากแต่เป็นเพียงผู้คอยดูแลควบคุมโดยอาศัยความรู้ ความชำนาญพิเศษ จึงเป็นเสมือนผู้สนับสนุนและสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบทุนนิยม (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2548, หน้า 123)

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของชนชั้นกลางทำให้แนวคิดของนักทฤษฎีกลุ่มมาร์กซิสต์แบ่งออกเป็น 2 ค่าย คือ กลุ่มมาร์กซิสต์ดั้งเดิมที่มีแนวคิดแบบกระแสหลัก คือ กลุ่มที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของชนชั้นนายทุน และชนชั้นแรงงานซึ่งทั้งสองชนชั้นมีผลประโยชน์และอำนาจอยู่คนละข้างกัน ระหว่างผู้ซื้อครีดิกับผู้ถูกซื้อครีดิโดยไม่ให้ความสำคัญกับการมีอยู่ของชนชั้นกลาง ส่วนอีกค่ายหนึ่ง คือ กลุ่มมาร์กซิสต์สมัยใหม่ที่มีความคิดแนวปฏิรูปซึ่งให้ความสำคัญกับการเติบโตของชนชั้นกลางและเห็นว่า กลุ่มที่อยู่ตรงกลางเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาระบบทุนนิยมในสังคมสมัยใหม่

ตัวอย่างของนักวิชาการที่มีแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิม ได้แก่ แฮร์รี เบรเวอร์แมน (Harry Braverman) เบรเวอร์แมน ได้ให้ความเห็นว่า ในยุคของพัฒนาการทุนนิยมผูกขาดที่ทุนได้แผ่อิทธิพลเข้าไปในกิจการการค้าบริการ และอาชีพของคณงานคอปกขาวหลาย ๆ ประเภท มีผลให้การจัดระบบงานแบบใหม่จะต้องผูกพันกับความทันสมัยทางด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วย ทำให้ชนชั้นนี้เป็นกลุ่มชนที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้ความสามารถและความชำนาญแบบ

ใหม่ ๆ มากขึ้น และทำให้ชนชั้นกลางกลุ่มคนงานคอปกขาวกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพแบบใหม่ที่มีทักษะอันเป็นวิธีคิดกันคนที่ตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่ทันหรือคิดกันคนที่ไม่มีความเป็นมากไปกว่าการมีเทคโนโลยีออกไปจากระบบซึ่งส่งผลให้ชนชั้นที่เป็นคนงานคอปกขาวเดิมแปรสภาพไปเป็นชนชั้นกรรมาชีพแบบใหม่ (ภัทรน ขวัญเนียม, 2546, หน้า 23-24)

ส่วน ไรท์ (Wright, n.d. อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536, หน้า 70-74) ก็เป็นนักทฤษฎีมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิมอีกคนหนึ่งที่ได้วิเคราะห์ถึงโครงสร้างชนชั้นไว้ว่า ชนชั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างทางด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการมีอำนาจในสังคมที่ไม่เท่ากันซึ่งภายในโครงสร้างชนชั้นประกอบไปด้วย 2 ชนชั้นใหม่ คือ ชนชั้นนายทุนและชนชั้นแรงงาน โดยชนชั้นแรงงานประกอบไปด้วยคน 2 กลุ่ม คือ Blue collar หรือแรงงานซึ่งมีฝีมือระดับต่างกันกับ White collar ซึ่งถือเป็นกลุ่มใหม่ของชนชั้นแรงงาน (แรงงานนอกภาคการผลิต) ครอบคลุมตั้งแต่ เลขานุการ เสมียน พนักงานขายไปจนถึงช่างและวิศวกรประเภทต่าง ๆ โดยอ้างว่าพวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและค่อนข้างไร้สมบัติ แต่ในขณะเดียวกันนายทุนก็พยายามหลอกล่อมให้คนกลุ่มนี้เชื่อว่าพวกเขาไม่ใช่แรงงานเพื่อไม่ให้คนกลุ่มนี้เกิดสำนึกร่วมกับชนชั้นแรงงานและเข้าไปรวมเคลื่อนไหวกับกลุ่มกรรมกร อย่างไรก็ตาม ไรท์ยอมรับว่ามีการเกิดกลุ่มคนหลายกลุ่มที่อยู่ตรงกลางระหว่างชนชั้นนายทุนและชนชั้นแรงงานซึ่งส่วนหนึ่งจะมีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับนายทุน ได้แก่ ผู้บริหาร ผู้จัดการระดับสูง ระดับกลาง และระดับล่าง อีกส่วนหนึ่งจะถูกผลักดันให้มีชีวิตติดต่อกับชนชั้นแรงงาน ได้แก่ คนงาน White Collar และอีกกลุ่มหนึ่งจะมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ ได้แก่ นายทุนน้อย นักธุรกิจขนาดเล็ก ฯลฯ

กล่าวโดยสรุปแล้วแสดงให้เห็นว่า ไรท์ไม่ให้ความสนใจแก่กลุ่มคนที่อยู่ระหว่างกลางแต่อย่างใดเลยซึ่งบางกลุ่มยังถูกแปรสภาพให้ตกต่ำลงไปอยู่กับชนชั้นแรงงานด้วย อย่างไรก็ตาม ไรท์ ก็ยอมรับว่ามีการดำรงอยู่ของคนหลายกลุ่มในชนชั้นทางสังคม

ตัวแทนของนักวิชาการที่มีแนวคิดแบบมาร์กซิสต์สมัยใหม่ก็คือ นิคอส ปูลองซาส (Poulantzas, 1979 อ้างถึงใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2548, หน้า 125-126) ปูลองซาสได้กล่าวถึงชนชั้นกลางในฐานะที่เป็นนายทุนน้อยใหม่ (New petty bourgeoisie) ซึ่งประกอบด้วยผู้ประกอบการระดับสูง คนงานคอปกขาว และเจ้าของกิจการขนาดเล็กและขนาดกลาง คนกลุ่มนี้ในทฤษฎีของปูลองซาส ย้ำว่าไม่ได้สังกัดอยู่ในชนชั้นทุนหรือชนชั้นแรงงาน พวกเขาคือ “ชนชั้นกลาง” อย่างแท้จริง และมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวคือ

1. ทางด้านเศรษฐกิจ ชนชั้นกลางใหม่ถูกแยกออกจากความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและไม่ใช่ว่าเป็นผู้ใช้แรงงานกายทำการผลิต แต่พวกเขามีคุณสมบัติพิเศษอย่างอื่นนอกจากกำลังแรงงานเพียงอย่างเดียว

2. ทางด้านการเมือง ชนชั้นกลางใหม่เป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษาและมีความชำนาญ จึงทำให้พวกเขามีอำนาจหน้าที่และอยู่ในตำแหน่งที่สามารถควบคุมดูแลแรงงานที่ทำการผลิตได้

3. ทางด้านอุดมการณ์ ชนชั้นกลางใหม่มีอำนาจผูกขาดความรู้เกี่ยวกับระบบการทำงานของเศรษฐกิจและแรงงานซึ่งกลุ่มอื่น ๆ ไม่มี

นอกเหนือจากลักษณะพิเศษดังกล่าวนี้ ปูลองซาสยังเชื่อว่า การที่ชนชั้นกลางสามารถเกิดขึ้นโดยอิสระทำให้ชนชั้นนี้จะไม่ถูกกลืนหายไปเพราะหน้าที่หลักของพวกเขากลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยม

ในกรณีของประเทศไทย มีนักวิชาการหลายท่านที่นำเอาแนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์มาใช้ ตัวอย่างเช่น วรวิทย์ เจริญเลิศ (2536, หน้า 127-133) ได้กล่าวถึง ชนชั้นกลางไทยโดยพิจารณาจากพัฒนาการของทุนนิยมไทยว่า ชนชั้นกลางของไทยแรกเริ่มนั้นประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีอาชีพค้าขายโดยเฉพาะชาวจีนอพยพที่เข้ามาประกอบอาชีพค้าขายทั้งภายในและต่างประเทศซึ่งมีทั้งพ่อค้ารายใหญ่ และพ่อค้ารายย่อย ส่วนพ่อค้ารายใหญ่นั้นต่อมาภายหลังสามารถขยายการลงทุนออกไปและพัฒนาไปเป็นชนชั้นนายทุนในสังคมไทย

ดังนั้น ชนชั้นกลางของวรวิทย์ จึงหมายถึง ผู้ประกอบการรายย่อย พ่อค้า อาชีพอิสระ ปัญญาชน ข้าราชการ รวมทั้งพนักงานรัฐวิสาหกิจและพนักงานบริษัท ห้างร้าน จะเห็นได้ว่าคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีพื้นฐานทางวัตถุ (รายได้และความมั่นคงในงาน) ใกล้เคียงกัน จึงประกอบเป็นกลุ่มคนที่มีลักษณะเหมือน ๆ กัน และเป็นกลุ่มที่สามารถแสดงออกในลักษณะแบบก้าวหน้า (Radicalism) ในบางครั้งด้วยรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ที่สามารถสะท้อนความไม่พอใจและผลประโยชน์ของพวกเขา ในบางครั้งอาจเป็นนักเสรีนิยมที่เรียกร้องประชาธิปไตยแสวงหาข้อยุติของความขัดแย้งต่าง ๆ ภายใต้ระบอบรัฐสภา

อย่างไรก็ตาม วรวิทย์ ยังชี้ให้เห็นว่า วิธีการจำแนกชนชั้นตามกลุ่มอาชีพไม่สามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการนิยามชนชั้นในสังคมได้เพราะมีข้อบกพร่องคือ ทำให้ชนชั้นนายทุนขาดตกหายไปทั้งหมดซึ่งเป็นความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับนักคิดในกลุ่มเวเบอร์เรียนที่เห็นว่าอาชีพเป็นตัวบ่งชี้สถานภาพที่ดีที่สุดเพราะอาชีพเป็นตัวสะท้อนถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจและทางสังคมที่มีส่วนสำคัญต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล

ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2536, หน้า 91) ได้อธิบายความหมายของชนชั้นกลางไทยว่า ไม่ใช่ชนชั้นสูง (ราชวงศ์และกลุ่มทุนใหญ่) และไม่ใช่นักชนชั้นล่างโดยฐานะของชนชั้นกลางคือ ผู้นำพลังมวลชนที่ต่อต้านอำนาจนิยมโดยทหารและประชาธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์ ผาสุกได้ใช้อาชีพเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาชนชั้นกลางทำให้ชนชั้นกลางของผาสุกประกอบไปด้วยนักวิชาการ นักคิด ข้าราชการ เจ้าของกิจการขนาดกลางและขนาดย่อม ผู้ทำงานระดับวิชาชีพ (เช่น แพทย์ พยาบาล

วิศวกร นักเศรษฐศาสตร์ นักบัญชี) ผู้จัดการ นักบริหาร เสมียน พนักงาน ผู้ประกอบอาชีพส่วนตัว นอกภาครัฐราชการเกษตร ยกเว้นทหาร แผลลอย รวมทั้งนักธุรกิจสมัยใหม่ด้านการซื้อขายหลักทรัพย์ อสังหาริมทรัพย์ นายธนาคาร และอื่น ๆ ซึ่งกลุ่มชนชั้นกลางเหล่านี้ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นโดยตลอด ระยะเวลาที่เศรษฐกิจไทยได้ปรับเปลี่ยนจากการเป็นประเทศเกษตรกรรมเป็นหลักมาเป็นประเทศ อุตสาหกรรมมากขึ้น

ทฤษฎีชนชั้นกลางในกลุ่มแนวคิดแบบเวเบอร์เรียน

นักวิชาการในกลุ่มแนวคิดแบบเวเบอร์เรียนนั้นเริ่มต้นจากแนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์ (Weber, 1966, pp. 21-28) นักทฤษฎีสังคมชาวเยอรมัน เวเบอร์มีมุมมองการแบ่งชนชั้นทางสังคม ที่แตกต่างจากมาร์กซ์ กล่าวคือ เวเบอร์มองว่า มาร์กซ์เน้นเพียงมิติด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว แต่เวเบอร์นำเสนอว่า จะต้องมองทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ผสมผสานกัน รวมไปถึง ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา ความสัมพันธ์ในการผลิต วิถีชีวิต และการบริโภค ดังนั้น เวเบอร์จึงเป็น ผู้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดชนชั้นด้วยมิติที่หลากหลาย (Multi dimensionality)

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางนั้น เวเบอร์ได้ให้นิยาม “ชนชั้นกลาง” โดยใช้ ลักษณะสถานภาพทางสังคม (กรรมสิทธิ์ อาชีพ อำนาจหน้าที่) และแบบแผนทางวัฒนธรรม (รูปแบบการใช้ชีวิต จิตวิญญาณ ลักษณะทางจิตวิทยา) เข้ามาเป็นเกณฑ์ทำให้วิธีการจัดชนชั้นกลาง มีคุณลักษณะ (Attribute) ที่กว้างขวางออกไปและจากกรอบทฤษฎีที่เกี่ยวกับชนชั้นของเวเบอร์ นี้ทำให้นักคิดในสำนักนี้ได้ทำการสรุปเกี่ยวกับชนชั้นกลางไว้ดังนี้ คือ

ชนชั้นกลางจึงหมายถึง กลุ่มชนที่อยู่ตรงกลางของโครงสร้างแห่งการจัดลำดับความสูง ต่ำทางด้านสภาพสังคม ส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่อยู่ในอาชีพ White-collar employee โดยใช้ หลักเกณฑ์ แรงงานทางกายและไม่ใช้แรงงานทางกาย (Manual-nonmanual) กับการจัดแบ่ง ทั้งนี้ แรงงานทางกายกับไม่ใช้แรงงานทางกายมีลักษณะเหมือนกัน ในแง่ที่บุคคลที่ไร้ปัจจัยการผลิต และอาจมีรายได้เท่า ๆ กัน แต่มีความแตกต่างกันในเรื่องของจิตสำนึกและโลกทัศน์ซึ่งทำให้ แรงงาน 2 กลุ่มนี้อยู่คนละชนชั้น การมีจิตสำนึกที่ต่างกันสืบเนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่าง ในการวิเคราะห์แบบเวเบอร์เรียนจะใช้ปัจจัยในการวิเคราะห์ที่หลากหลาย คือ

1. สถานการณ์ทางตลาด (Market situation) หมายถึง แหล่งที่มาและระดับรายได้ ความ มั่นคงของอาชีพ และ โอกาสที่จะก้าวหน้าในหน้าที่การงาน
2. สถานการณ์ทางการทำงาน (Work situation) หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้ ระบบการแบ่งงานกันทำ ซึ่งความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับตำแหน่งหน้าที่ การงาน

3. สถานการณ์ทางสถานภาพ (Status situation) หมายถึง ฐานะ ตำแหน่ง หรือเกียรติยศในทางสังคม

จากปัจจัยทั้ง 3 นี้ ทำให้นักวิเคราะห์แนวเวเบอร์เรียนได้แบ่งกลุ่มคนในสังคมออกเป็น 3 กลุ่ม คือ นายทุน ชนชั้นกลาง และแรงงาน ซึ่งทำให้เห็นถึงความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเพราะแต่ละชนชั้นมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ที่ต้องการผู้มีความรู้ มีการศึกษาและความสามารถทางเทคนิคอันเป็นคุณสมบัติของชนชั้นกลางทำให้นักวิเคราะห์มองว่าถ้าไม่มีชนชั้นนี้แล้วทุนนิยมก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ นอกจากนี้ การที่ชนชั้นกลางประกอบไปด้วยกลุ่มอาชีพหลายกลุ่มที่มีความหลากหลายอย่างมากและในความหลากหลายนี้ก็มีแนวโน้มว่ากลุ่มหนึ่งจะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมสูง และอีกกลุ่มหนึ่งจะมีสถานภาพต่ำ แต่ชนชั้นกลางส่วนนี้ก็ยังเป็นชนชั้นกลางอยู่ตลอดเวลา คือ มีจิตสำนึกแตกต่างจากชนชั้นกรรมาชีพ

เรย์นอร์ (Raynor, 1970, pp. 27-86) เป็นอีกท่านหนึ่งที่นำแนวคิดเรื่องการแบ่งชั้นทางสังคมของเวเบอร์ (Weber) มาแบ่งชั้นทางสังคมของประเทศอังกฤษโดยแบ่งเป็นชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง เขาได้แบ่งชนชั้นกลางออกเป็น 3 กลุ่มโดยพิจารณาจากอาชีพของชนชั้นกลางคือ

1. กลุ่มที่ใช้วิชาชีพ (Professional group) หรือชนชั้นกลางระดับสูง (High-middle class) ได้แก่ กลุ่มวิชาชีพระดับสูงประกอบด้วย นักสถาปัตยกรรม นักกฎหมาย นักวิศวกรรม นักวิทยาศาสตร์ แพทย์ นักวิชาการ และกลุ่มวิชาชีพระดับล่างประกอบด้วย คนเขียนแบบ บรรณารักษ์ ครู พยาบาล นักดนตรี เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้จะพิจารณาจากตัวแปรด้านสถานการณ์ทางการตลาด การทำงาน และสถานภาพ กล่าวคือ ด้านการตลาดคนกลุ่มนี้จะมีรายได้ทั้งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปฏิบัติหรือการทำงานของตนเอง ด้านการทำงาน พวกเขาจะขายความชำนาญที่ได้มาจากความรู้และการฝึกอบรมเพื่อให้ได้เงินเดือน การทำงานของพวกเขาจะไม่อยู่ภายใต้การควบคุม ทำงานด้วยตนเองอย่างอิสระ และด้านสถานภาพจะได้รับเกียรติยกย่องอย่างสูง

2. กลุ่มธุรกิจ (Business group) หรือชนชั้นกลางระดับกลาง (Middle-middle class) ได้แก่ ผู้ที่เป็นนักบริหาร และผู้จัดการใน โรงงานอุตสาหกรรม ร้านค้า การคลัง การธนาคาร บริษัท นายหน้า ระบบราชการ ผู้ประกอบการรายย่อย กลุ่มคนเหล่านี้จะพิจารณาจากตัวแปรด้านสถานการณ์ทางการตลาด การทำงาน และสถานภาพ กล่าวคือ ด้านการตลาดคนกลุ่มนี้จะได้รับเงินเดือน (Salaries) เป็นค่าตอบแทนซึ่งขึ้นอยู่กับตำแหน่ง ขนาดของบริษัท และกิจกรรมของบริษัท ด้านการทำงานพวกเขาจะแตกต่างจากคนกลุ่มอาชีพอื่นตรงที่ต้องมีความรับผิดชอบสูง คุมคนจำนวนมาก คุมระเบียบของบริษัท และในด้านสถานภาพ คนในกลุ่มอาชีพนี้จะอยู่ในระดับสูงของบริษัทอย่างเป็นทางการ ได้รับการเคารพนับถือจากผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่า

3. กลุ่มคอปกขาว (White collar group) หรือชนชั้นกลางระดับล่าง (Low-middle class) ได้แก่ คนทำงานอาชีพเสมียน ตัวแทนขายประกัน พนักงานพิมพ์ดีด เป็นต้น คนกลุ่มนี้จะพิจารณาจากตัวแปรด้านสถานการณ์ทางการตลาด การทำงาน และสถานภาพ กล่าวคือ ด้านการตลาดคนกลุ่มนี้จะได้รับเงินมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับตำแหน่งและระยะเวลาการทำงาน แต่จะมีเงินเดือนมากกว่าชนชั้นแรงงาน ด้านการทำงาน ลักษณะงานจะเป็นงานประจำ (Routine) ที่ใช้ความชำนาญชนิดของงานที่ทำขึ้นอยู่กับฝ่ายหรือแผนกของบริษัท และด้านสถานภาพคนกลุ่มนี้จะมีโอกาสได้เลื่อนตำแหน่ง (Promotion change) เป็นผู้จัดการขึ้นอยู่กับการทำงานและขนาดของกิจการ

จากการวิเคราะห์ดังกล่าวข้างต้นทำให้สามารถสรุปได้ว่า ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มชนที่อยู่ตรงกลางของโครงสร้างแห่งการจัดลำดับสูงต่ำทางด้านสถานภาพของสังคมซึ่งภายในชนชั้นกลางเองอาจจะมีการแบ่งเป็นชนชั้นย่อยๆ ได้อีกขึ้นอยู่กับแต่ละสังคม ลักษณะเด่นของชนชั้นกลางคือชนชั้นกลางไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและไม่ได้ขายแรงงาน แต่ขายความคิดและความชำนาญ ชนชั้นกลางจะทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมชนชั้นแรงงานในการปฏิบัติงาน โดยมีค่าตอบแทนเป็นเงินเดือน

กิดเด็น (Giddens, 1973 อ้างถึงใน ญาดา ประภาพันท์, 2541, หน้า 36-40) ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางตามแนวคิดของเวเบอร์ โดยจำแนกกลุ่มคนในสังคมอุตสาหกรรมออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ชนชั้นสูง (Upper class) คือ คนที่เป็นเจ้าของทรัพย์สินรวมทั้งยังมีอำนาจควบคุมทรัพย์สินนั้นด้วย ชนชั้นกลาง (Middle class) คือ คนที่เป็นเจ้าของความรู้หรือเทคโนโลยี ตลอดจนทักษะต่างๆ ที่เกิดจากการศึกษา และชนชั้นล่าง (Lower class) คือ กลุ่มคนที่มีเพียงแรงงานที่จะขายเป็นสินค้าในการตลาด (คือ กลุ่มคนงาน) ซึ่งจะเห็นได้ว่า แต่ละกลุ่มจะถูกแยกตามความสามารถหรือบทบาทที่ประเมินได้ในลักษณะของเศรษฐกิจหรือสถานภาพทางตลาด

สำหรับการวิเคราะห์แบบเวเบอร์เรียนในประเทศไทยก็มีนักวิชาการหลายท่านนำมาใช้เช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น จุรี วิจิตรวาทการ (2536, หน้า 18-27) เป็นนักวิชาการที่นำแนวคิดเวเบอร์เรียนมาใช้ในการวิเคราะห์เรื่องชนชั้นในสังคมไทยและมองว่าชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางระหว่าง 2 ชนชั้น ได้แก่ ชนชั้นสูง คือ กลุ่มคนที่มีสถานภาพมาโดยกำเนิด มีฐานะ มีอาชีพที่ได้รับผลตอบแทนสูง มีเกียรติและอำนาจในการควบคุมเหนือคนทั่วไป กับชนชั้นล่าง คือ ผู้มีอาชีพขายแรงงานหรือมีอาชีพที่ไม่มีเกียรติ มีรายได้ต่ำ ทำงานโดยใช้แรงงาน ในขณะที่ชนชั้นกลางคือ กลุ่มคนที่มีอาชีพการงานที่มั่นคงและมีเกียรติ มีรายได้ และสวัสดิการสูง ดังนั้น แนวคิดของจุรี จึงเป็นการนำเอา “รายได้และความมั่นคงในงาน” มาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งชนชั้นของคนในสังคม

นอกจากนี้ จูริยังได้กล่าวถึงชนชั้นกลางในสังคมไทยว่ามีชนชั้นกลางเก่าและชนชั้นกลางใหม่โดยกล่าวว่า คนจีนในประเทศไทยคือ กลุ่มชนชั้นกลางกลุ่มแรกในสังคมไทยทำให้ชนชั้นกลางเก่านั้นหมายถึง คนเชื้อสายจีนที่เป็นพ่อค้าซึ่งต่อมาได้แปลงสภาพเป็นพ่อค้ารายใหญ่ (และวิวัฒนาการเป็นเจ้าของโรงสีและกิจการอื่น ๆ) ที่มีบทบาททางธุรกิจการค้าภายในประเทศ โดยเชื่อมโยงการค้า และการแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองและชนบทของไทย ส่วนชนชั้นกลางใหม่นั้น หมายถึง นักวิชาชีพซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในแนวหน้าของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางสังคม เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นกลุ่มบุคคลที่พึงได้รับผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง

จูรี วิจิตรวาทการ (2536) กล่าวถึงลักษณะพิเศษบางประการของชนชั้นกลางใหม่ คือ เป็นบุคคลที่ทำงานด้านอาชีพ โดยใช้ความสามารถและความเชี่ยวชาญเฉพาะ มีรายได้ที่มั่นคง มีการศึกษาดีซึ่งการศึกษาถือเป็นหัวใจสำคัญหรือเป็นตัวกำหนดความสำเร็จทางด้านวิชาชีพที่ชนชั้นกลางในกลุ่มนี้ตระหนักถึงสถานภาพที่ตนเองได้มานั้นเพราะการศึกษา ทั้งนี้ผู้หญิงในชนชั้นกลางก็เข้ามามีบทบาททางด้านอาชีพ และเศรษฐกิจของครอบครัวด้วย นอกจากนี้ พวกเขายังมีวิถีชีวิตที่ทันสมัย ใส่ใจกับการสนทนาเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เป็นนักบริโภคชั้นแนวหน้า เพราะเป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อ เป็นผู้นำและผู้สะท้อนกระแสใหม่ทางสังคม เพราะภาพลักษณ์ของชนชั้นกลางเป็นรูปแบบที่คนในสังคมพอที่จะเฝ้ามองได้และเป็นผู้ที่มีความสนใจเรื่องของการเมืองและสังคมอีกด้วย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2539, หน้า 96-99) ได้กล่าวถึงลักษณะของชนชั้นกลางว่าเป็น ผู้ปฏิบัติงานที่ใช้วิชาชีพและวิชาการ เช่น แพทย์ หนายความ พ่อค้า นักธุรกิจ เจ้าของร้านขนาดกลาง และย่อยในเขตเมือง เจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารระดับกลางของธนาคารและธุรกิจเอกชน และข้าราชการระดับกลาง เป็นต้น และได้กล่าวถึงชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ในระยะหลังหรือในปัจจุบันนี้ว่า มักจะเป็นคนหนุ่มสาวที่เป็นครอบครัวขนาดเล็ก ๆ เป็นคนทำงานและมีการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือเทียบเท่า มีลักษณะเป็นคนทันสมัยซึ่งในแง่ของความคิดคนกลุ่มนี้ก็มักจะได้รับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมจากตะวันตก นิยมทางท่องเที่ยว นิยมการอ่านหนังสือ ชมภาพยนตร์ โทรทัศน์ ฟังวิทยุและติดตามข่าวสารบ้านเมือง นอกจากนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ยังมองว่าสังคมไทยในทศวรรษหน้าจะเป็นสังคมของชนชั้นกลางโดยที่พลังของชนชั้นกลางในเมืองจะเป็นตัวแปรสำคัญของการเมืองภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี แต่ชัยอนันต์ก็ได้กล่าวต่อไปอีกว่าเราอาจที่จะละเลยความสำคัญของพลังประชาชนในชนบทซึ่งก็อาจกลายเป็นตัวแปรแทรกซ้อนอันสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้เช่นกัน

เกษม สิริสัมพันธ์ (2539 ก, หน้า 9) กล่าวว่า ชนชั้นกลางไทยเกิดขึ้นมากับระบบเศรษฐกิจยุคพัฒนาในยุคเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในความเห็นของเกษมได้มองว่าแม้ชนชั้นกลางจะเกิดเติบโตมาภายใต้ระบอบอุปถัมภ์กำรัของรัฐบาลเผด็จการทหาร แต่พวกเขาไม่ยอมรับการสืบทอดเผด็จการทหารในฐานะผู้ปกครอง แม้พวกเขายังต้องการทหารในฐานะผู้เข้ามาแก้ไขข้อบกพร่องของประชาธิปไตยเป็นชั่วคราวชั่วคราวก็ตาม แต่เมื่อใดที่บ้านเมืองเป็นประชาธิปไตยแต่มีข้อบกพร่องของนักการเมือง สถาบันรัฐสภาที่ชนชั้นกลางอดทนรับไม่ได้พวกเขาก็จะพากันวิพากษ์วิจารณ์และสนับสนุนให้มีการรัฐประหารขึ้น

อนุก เหล่าธรรมทัศน์ และคณะ (2538, หน้า 10) ได้จำแนกชนชั้นกลางไทยที่มีบทบาททางการเมืองอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 2 ปีก (หรือ 2 ฝ่าย) คือ ปีกที่ 1 ปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพซึ่งประกอบด้วยนักบริหาร ผู้จัดการ ผู้ชำนาญการในบริษัท โรงงาน ธนาคาร และธุรกิจเงินทุน หลักทรัพย์ หรือแพทย์ พยาบาล ทนายความ สถาปนิก วิศวกร เป็นต้น และปีกที่ 2 ปีกของนักปฏิรูป ได้แก่ นักศึกษา อาจารย์ นักวิชาการหัวก้าวหน้า และนักเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยอนุกกล่าวว่า ชนชั้นกลางในปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพ เป็นกลุ่มคนที่ต้องการระบบการเมืองที่มีประสิทธิภาพและต้องการนักการเมืองที่เป็นมืออาชีพในการจัดการเศรษฐกิจ คนเหล่านี้เฝ้าค้นหาเสรีภาพและช่องทางโอกาสในการประกอบธุรกิจหรือวิชาชีพกับความรุ่งโรจน์ในทุนนิยมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ชนชั้นกลางในปีกของนักปฏิรูปเป็นคนส่วนน้อยของชนชั้นกลางในเชิงปริมาณ แต่เป็นส่วนที่เอาการเอางานทางการเมืองมากที่สุดและคนกลุ่มนี้ก็สนใจในเรื่องสิทธิเสรีภาพทางการเมืองและความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องการให้รัฐและสังคมหันมาสนใจการพัฒนาทางภูมิภาคและชนบทอย่างจริงจังมากขึ้น

บทบาททางการเมืองของกลุ่มชนชั้นกลางทั้ง 2 ปีก สลับกันโดดเด่นขึ้นลงตามห้วงเวลาและสถานการณ์ของประเทศโดยเมื่อใดที่เศรษฐกิจของชาติอยู่ในภาวะตกต่ำ ชนชั้นกลางในปีกนักธุรกิจ-วิชาชีพก็จะเข้ามามีบทบาทในการออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขสถานการณ์ทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้นจนถึงขั้นสร้างกระแสกดดันต่อรัฐบาลให้ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อความอยู่รอดทางเศรษฐกิจและเมื่อใดที่สถานการณ์ทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับที่พวกเขาต้องการและพอใจพวกเขาก็จะค่อยๆ หดบทบาทลง ในขณะที่ชนชั้นกลางในปีกของนักปฏิรูปยังคงมีบทบาทอยู่เป็นระยะๆ เช่น ในเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เป็นต้น

นอกจากกลุ่มมาร์กซิสต์หรือกลุ่มเวเบอร์เรียนแล้ว ยังมีนักวิชาการที่พยายามผสมผสานแนวคิดระหว่างมาร์กซิสต์กับเวเบอร์เรียนเข้าด้วยกันเพื่อนำมาใช้ในการศึกษาชนชั้นกลางไทย

ตัวอย่างเช่น วีระศักดิ์ สาเลยกานนท์ (2518, หน้า 44-49) ได้ผสมผสานแนวความคิดแบบมาร์กซิสต์และแบบเวเบอร์เรียนเข้าด้วยกันเพื่ออธิบายชนชั้นกลางในสังคมไทยโดยวีระศักดิ์ได้จัดแบ่งชนชั้นกลางออกเป็น ชนชั้นกลางเก่ากับชนชั้นกลางใหม่ กล่าวคือ พ่อค้า นายทุนจะอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลางเก่า ส่วนพวกคนงานคอปกขาวอยู่ในกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ วีระศักดิ์ชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ของชนชั้นกลางว่ามาจากความห่างไกลในเรื่องวุฒิ วัฒนธรรม ลำบากและอุดมการณ์ทางการเมือง รวมทั้งคุณสมบัติที่แตกต่างกันทำให้ชนชั้นกลางรุ่นเก่าและรุ่นใหม่มีความแตกต่างกัน แต่สิ่งหนึ่งที่วีระศักดิ์เห็นว่าชนชั้นกลางทั้งสองรุ่นมีความเหมือนกันก็คือความทะเยอทะยานในการปรับปรุงฐานะส่วนตัวของตนให้สูงขึ้น

วีระศักดิ์ได้อธิบายถึงกลุ่มคอปกขาวที่เรียกว่า ชนชั้นกลางใหม่ว่ายังประกอบด้วยบุคคล 4 กลุ่ม โดยพิจารณาคนกลุ่มนี้จากฐานะและบทบาทในสังคมดังนี้

1. กลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัย คนกลุ่มนี้ยังไม่มีรายได้เป็นของตนเอง ต้องอาศัยบิดามารดา แต่คนกลุ่มนี้เมื่อเทียบกับชนชั้นล่างหรือถือว่าชนชั้นกรรมาชีพแล้วยังถือว่าไม่ลำบากเพราะมีบิดามารดาค้ำจุนช่วยเหลือและเมื่อกลุ่มนี้จบการศึกษาแล้วพวกเขาก็จะเป็นลูกจ้างเอกชนหรือรัฐบาลซึ่งถือว่าเป็นคนงานคอปกขาวโดยสมบูรณ์ นอกจากนี้ ในด้านบทบาททางสังคม นักศึกษาถือเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ พวกเขาจึงอาจใช้ความรู้ความสามารถของตนในการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้

2. กลุ่มข้าราชการพลเรือน ทหาร ตำรวจชั้นผู้น้อย คนกลุ่มนี้มีอิทธิพลในฐานะเป็นทำงานสร้างผลงานและประโยชน์ให้แก่ชนชั้นผู้ปกครองทำให้ถูกมองว่ามีทัศนคติไปทางด้านอำนาจนิยมบ้างหรืออนุรักษนิยมบ้างและวางตัวเป็นชนชั้นปกครองตามรัฐบาลไปด้วย คนกลุ่มนี้ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่เป็นกลุ่มที่มีรายได้เป็นเงินเดือน

3. กลุ่มปัญญาชน อาจารย์มหาวิทยาลัย นักวิชาการ นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ คนกลุ่มนี้มีฐานะ ทางเศรษฐกิจปานกลางถึงค่อนข้างดี แม้จะมีจำนวนน้อย แต่ก็มีอิทธิพลทางความคิด อุดมคติ ตลอดจนแรงโน้มน้าวใจอย่างสูงที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ คนกลุ่มนี้นี้มักได้รับความนิยมนับถือค่อนข้างสูงในสังคมและส่วนใหญ่มีอุดมคติและทัศนะเป็นแบบเสรี แต่ก็มีบ้างบางส่วนที่จัดอยู่ในกลุ่มซ้ายหรือขวา

4. กลุ่มลูกจ้างเอกชน ประกอบด้วยลูกจ้างบริษัท ห้างร้าน วิชาชีพต่าง ๆ ถือว่าเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับนายทุนมากที่สุด มีทัศนคติความคิดแบบเสรีนิยม โดยแท้ นิยมความก้าวหน้ารุ่งเรือง การวิเคราะห์ชนชั้นกลางตามแนวไทยศึกษา

กลุ่มนักวิชาการที่ใช้แนวไทยศึกษาในการวิเคราะห์ชนชั้นกลางของไทยส่วนใหญ่จะใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการและคำนึงถึงบริบทของการศึกษาแทนที่

จะใช้ทฤษฎีของตะวันตกเป็นตัวนำในการศึกษาวิเคราะห์ แนวการวิเคราะห์ของกลุ่มนักวิชาการดังกล่าวที่สำคัญคือ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2548, หน้า 130-133) ได้วิจารณ์ทฤษฎีชนชั้นทั้งแนวมาร์กซิสต์และแนวเวเบอร์เรียนที่กล่าวมาข้างต้นว่าเป็นแนวคิดตั้งอยู่บนประสบการณ์ของสังคมตะวันตกเป็นสำคัญ ดังนั้น เมื่อนำมาใช้ในบริบทของสังคมไทยจึงทำให้มีลักษณะค่อนข้างเป็นนามธรรมและเลื่อนลอยจนไม่สามารถเชื่อมโยงกับความเป็นจริงของสังคมไทยได้คือนัก ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ได้นำเสนอว่าจะต้องมองการวิเคราะห์ชนชั้นกลางไทยในเชิงประวัติศาสตร์พัฒนาการ กล่าวคือ

ประการแรก ชนชั้นกลางมีความหลากหลาย ต้องมองไปที่กลุ่มชนทางสังคมที่เป็นจริง (Real Social Collective) ตัวอย่างเช่น กลุ่มข้าราชการ กลุ่มลูกจ้างพนักงานรัฐวิสาหกิจ กลุ่มปัญญาชน กลุ่มพนักงานในระบบธุรกิจเอกชน กลุ่มนักธุรกิจ ผู้จัดการ ผู้บริหาร ฯลฯ

ประการที่สอง ต้องพิจารณาชนชั้นกลางท่ามกลางพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่มีการรวมตัวกัน มีการสลายตัว และมีการผนึกกำลังรวมกันอีกอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา

ประการที่สาม ต้องพิจารณาปัจจัยทางการเมือง จิตสำนึก สัญลักษณ์ วัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญในการกำหนดจุดยืนของกลุ่มชนต่าง ๆ ภายในชนชั้นกลางซึ่งมีความคิดและโลกทัศน์ของตนเองที่แยกตัวออกจากชนชั้นอื่น ๆ ในสังคมอย่างชัดเจน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2548, หน้า 133-136) ยังได้เสนอการวิเคราะห์ชนชั้นกลางในสังคมไทยโดยเน้นมิติบางประการที่สำคัญ ดังนี้

1. ชนชั้นกลางเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า พัฒนาการที่เหลื่อมล้ำของวิธีการผลิตแบบทุนนิยมซึ่งปรากฏชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาจนถึงยุคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในปัจจุบัน ชนชั้นกลางไทยบางกลุ่มเป็นผู้บริหารธุรกิจสมัยใหม่ บางกลุ่มอยู่ในระบบและกลไกของรัฐ ชนชั้นกลางจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงทุนนิยมโลกกับทหาร ในขณะที่ประชาชนส่วนหนึ่งยังคงยากไร้ท่ามกลางสังคมที่เต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำหลายรูปแบบ

2. ชนชั้นกลางเกี่ยวพันกับอำนาจรัฐซึ่งเป็นต้นตอที่สำคัญในก่อตัวและพัฒนาการของชนชั้นกลาง และเมื่อทุนนิยมขยายตัว สถาบันและกลไกรัฐก็ขยายตามไปด้วย รวมไปถึงกลุ่มชนที่เรียกว่า “ข้าราชการ” ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหญ่ที่สุดกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยและมีบทบาทที่ทำให้รัฐไทยมีลักษณะอำนาจนิยมและรวมศูนย์

3. ขณะที่การสะสมทุนกำลังขยายตัวและเศรษฐกิจกำลังเจริญเติบโตนั้น แต่วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ความตึงเครียดทางสังคมและความไม่เสถียรภาพทางการเมืองก็ยังคงอยู่จึงเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นทำให้รัฐซึ่งมีหน้าที่จัดการกับวิกฤติการณ์นี้โดยใช้ยุทธศาสตร์การควบคุมกดดันและครอบงำ ส่งผลให้ชนชั้นกลางไทยกลุ่มหนึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องการต่อสู้ทาง

สังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งย่อมมีผลกระทบต่อชนชั้นกลางกลุ่มอื่นๆ และชนชั้นที่มีอำนาจเหนือชนชั้นกลาง รวมทั้งชนชั้นแรงงานและชนวนาชาวไร่ผู้ยากไร้ด้วย

4. ต้องพิจารณาบทบาทของชนชั้นกลางกับสถานการณ์ทางการเมือง เช่น ชนชั้นกลางมีส่วนเสริมสร้างเผด็จการทหารหรือพัฒนาประชาธิปไตยอย่างไร เป็นต้น

ขณะที่ ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ และเทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ (2542, หน้า 33-35) ก็เห็นด้วยกับปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ที่ว่า ทฤษฎีทางชนชั้นของมาร์ก และเวเบอร์ เป็นแนวคิดที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมและจำเป็นต้องวิเคราะห์ชนชั้นผ่านประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางชนชั้นที่เป็นจริง กล่าวคือ

ทฤษฎีของมาร์กมองชนชั้นผ่านวิธีการผลิตทางสังคมที่เป็นจริงซึ่งมีส่วนช่วยให้เห็นภาพการก่อตัวของชนชั้นชัดเจนขึ้น แต่มีจุดอ่อนที่มาร์กยังไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างทฤษฎีว่าด้วยรัฐซึ่งเป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากวิธีการผลิตในรูปแบบต่าง ๆ กล่าวอย่างสั้น ๆ คือ ชนชั้นไม่ได้เกิดจากระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตเท่านั้น หากแต่ระบบหรือระบอบทางการเมือง มีส่วนโดยตรงในการจัดระบบความสัมพันธ์ทางชนชั้นในสังคม ดังนั้น แนวคิดชนชั้นของมาร์กจึงค่อนข้างมีจุดอ่อนเนื่องจากให้ความสำคัญเฉพาะปัจจัยทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่มองข้ามระบอบการเมืองหรือระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง รูปแบบของรัฐและอุดมการณ์แห่งรัฐเองก็ได้แสดงบทบาทโดยตรงในการกำหนดรูปแบบของสังคมชนชั้นเช่นกัน

ในขณะที่ทฤษฎีของเวเบอร์ แม้จะมีข้อเด่นที่มีการนำเอามิติหลายมิติเข้ามามองและใช้เป็นเกณฑ์ในการจำแนกชนชั้น แต่ก็มีจุดอ่อนเช่นกันเนื่องจากไม่สามารถเชื่อมแนวคิดทางชนชั้นของเขาเข้าได้กับการต่อสู้ทางชนชั้นที่เป็นจริงในสังคม ดังนั้น วิธีการแก้ไขข้อจำกัดดังกล่าวคือ

1. ต้องวิเคราะห์ชนชั้นจากการต่อสู้ทางชนชั้นหรือทางการเมืองที่เป็นจริงอาศัยการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ช่วยสร้างและลดจุดอ่อนทางทฤษฎี

2. การเข้าใจระบบชนชั้นและการต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมนั้นจะต้องวิเคราะห์ผ่านระบบการเมืองหรือรูปแบบแห่งรัฐ อุดมการณ์แห่งรัฐ รวมทั้งความล้มเหลวและความสำเร็จของรัฐในการปกครองและการวางนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคม

3. ต้องมีความสามารถในการแยกแยะชนชั้นต่าง ๆ ออกเป็นกลุ่มคนหรือชนชั้นต่าง ๆ เพราะชนชั้นหนึ่ง ๆ นั้นอาจจะประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม นอกจากนี้ แต่ละกลุ่มคนต่าง ๆ ในชนชั้นหนึ่ง ๆ นั้นอาจมีอุดมการณ์ที่แตกต่างกันได้เช่นกัน เช่น บางส่วนอาจจะเชื่อมแบบเผด็จการ บางส่วนอาจนิยมประชาธิปไตย เป็นต้น

แต่ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ และเทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ (2542) ไม่เห็นด้วยกับนักวิชาการไทยพยายามนำเอาทฤษฎีชนชั้นของนักมาร์กซิสต์ (Neo-marxist) ใหม่บางท่านมาใช้อธิบายเรื่องชนชั้นกลางในสังคมไทยเนื่องจากเหตุผลที่สำคัญคือ ลัทธิมาร์กซิสต์ใหม่นั้นโดยพื้นฐานปฏิเสธทฤษฎีชนชั้นกลางแบบเวเบอร์ พวกเขาเพียงพยายามสร้างทฤษฎีขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่ออธิบายสังคมทุนนิยมสมัยใหม่หรือสิ่งที่เรียกกันว่า สังคมที่มีระดับพัฒนาการอุตสาหกรรมในระดับสูง บางท่านอาจเรียกว่า สังคมไฮเทคซึ่งมีพื้นฐานการผลิตแบบใช้ทุนเข้มข้น (Capital intensive) สังคมแบบนี้ได้เกิดแรงงานจำนวนมากที่เรียกว่า แรงงานคอปกขาว (White-collar workers) แรงงานกลุ่มนี้มีการศึกษาสูง มีสถานภาพทางสังคมที่ดี มีอำนาจต่อรองกับนายทุนได้มากกว่าแรงงานทั่วไป ไม่ได้เป็นแรงงานในฐานะผู้ลงแรงทำการผลิตด้วยการใช้แรงงานทางร่างกายอีกต่อไป หากแต่เป็นผู้ใช้แรงงานทางสมองเป็นสำคัญนักมาร์กซิสต์ใหม่เรียกกลุ่มนี้ว่า “New petty bourgeoisie” หรือชนชั้นนายทุนน้อยใหม่ ซึ่งปรีชาเรียกกลุ่มนี้ว่า ชนชั้นกลาง

ในกรณีของประเทศไทย สังคมทุนนิยมไทยนั้นเป็นสังคมที่วางอยู่บนระบบการผลิตที่เรียกว่า แรงงานเข้มข้น มีคนจำนวนน้อยเท่านั้นซึ่งถือได้ว่าเป็น แรงงานคอปกขาว แม้ว่าในช่วงเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 จะมีการค้นพบว่า ผู้ร่วมการชุมนุมในช่วงดังกล่าวจำนวนหนึ่งคือ แรงงานคอปกขาว แต่ถ้าเรามองที่จำนวนก็มีไม่มากนัก ดังนั้น ธงชัยและเทียนชัยจึงไม่เห็นด้วยในการนำเอาทฤษฎีเรื่อง ชนชั้นนายทุนน้อยใหม่มาใช้อธิบายปรากฏการณ์เรื่องชนชั้นกลางในสังคมไทย

แต่ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ และเทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ (2542) ก่อนข้างเห็นด้วยกับนิธิ ที่เชื่อมแนวคิดเรื่อง คนหรือชนชั้นกลางเข้ากับพัฒนาการของระบบทุนนิยมซึ่งนำไปสู่การก่อกำเนิดของชนชั้นที่สำคัญในสังคม 2 ชั้น คือ ชนชั้นกลางหรือชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ ดังนั้นชนชั้นกลางในความหมายของนิธิก็จะใกล้เคียงกับชนชั้นนายทุน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้มีปัญหาอยู่ที่ต้องแยกแยะคำว่า คนชั้นกลางออกจากชนชั้นนายทุนเนื่องจากหากได้เกิดการปฏิวัติของชนชั้นนายทุนขึ้นมาแล้ว หลังจากการปฏิวัติประชาธิปไตยของชนชั้นนายทุน กลุ่มนายทุนก็จะขึ้นมามีอำนาจในสังคมปัญหาก็คือ เราจะเรียกชนชั้นนายทุนทั้งชนชั้นว่า ชนชั้นกลางไม่ได้อีกแล้วเพราะชนชั้นนายทุนกลายเป็นชนชั้นสูงหรือชนชั้นนำในสังคมไปแล้ว

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2538, หน้า 59-62) มีความเห็นว่า สำหรับประเทศไทยนั้นเดิมมีเพียง 2 ชั้น คือ ชนชั้นเจ้า-ขุนนาง และชนชั้นไพร่-ทาส ดังนั้น ถ้าจะมีชนชั้นกลางอยู่บ้างก็คงเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ที่มักเป็นชาวจีน แต่หลังจากเลิกทาสในยุคสยามใหม่หรือในสมัยรัชกาลที่ 5 สังคมไทยได้เปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้า-ข้าราชการ-ราษฎร และมีสิ่งที่เรียกว่า ชนชั้นกลางแทรกอยู่ตรงกลางโดยส่วนหนึ่งจะอยู่ในวงข้าราชการทหารและพลเรือน การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาใน

ยุโรปโดยทุนเล่าเรียนหลวงและการนำเอาระบบการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาพัฒนาประเทศโดยการตั้งโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาทั้งทางด้านพลเรือนและทหาร เป็นการสร้างคนกลุ่มใหม่ขึ้นในสยาม

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 นักเรียนไทยที่สำเร็จการศึกษาจากยุโรปเริ่มทยอยกันกลับมารับราชการ นอกจากนั้นในยุคนี้ยังมีพัฒนาการของชนชั้นกลางอีกกลุ่มหนึ่งเกิดขึ้นเช่นกันซึ่งได้แก่กลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ มีการรวบรวมข้อมูลได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีหนังสือพิมพ์และสิ่งตีพิมพ์อื่น ๆ ทุกประเภทที่ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศอยู่ในราชอาณาจักรสยามถึง 133 ฉบับ และพบว่า ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการร่วมมือระหว่างกลุ่มข้าราชการที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองกับหนังสือพิมพ์ (ศรีกรุง) โจมตีรัฐบาลและราชบัลลังก์ ดังนั้น ชนชั้นกลางที่ถูกสร้างขึ้นมาจากการปฏิรูปหรือการเปิดประเทศจึงเป็นกลุ่มที่สามารถเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาในเวลาต่อมา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2535, หน้า 46-61)

ชนชั้นกลางใหม่ในประเทศไทยหรือนักวิชาการเรียกว่า “พลังนอกระบบราชการ” ซึ่งประกอบด้วยนักธุรกิจ ผู้ประกอบวิชาชีพอิสระ รวมถึงพนักงานขององค์กรภาคเอกชน เป็นต้น ได้ถือกำเนิดขึ้นมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่แผนที่ 1 (พ.ศ. 2504) เป็นต้นมา

ลิขิต ชีรเวทิน (2540, หน้า 234-236) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของชนชั้นใหม่หลังจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติว่าในช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2513 ประชากรไทยได้เพิ่มขึ้นจาก 26 ล้านคน เป็น 36 ล้านคน ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเมือง มีจำนวนเทศบาลเพิ่มขึ้น ประชาชนที่รู้หนังสือเพิ่มมากขึ้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชนชั้นขึ้นโดยชนชั้นผู้บริหารระดับสูงได้เพิ่มขึ้นเกือบ 10 เท่าตัว และนอกจากนั้นยังมีกลุ่มคนที่เกิดขึ้นใหม่อีก 3 กลุ่มคือ

1. นักธุรกิจในการธนาคารและสถาบันการเงิน นักธุรกิจสั่งเข้าและส่งออก ผู้ลงทุนอุตสาหกรรมและกิจการบริการ คนเหล่านี้เป็นชนชั้นกลางใหม่หรือเศรษฐกิจใหม่
2. กลุ่มผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและกิจการบริการโดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้แรงงานที่เกี่ยวกับกิจการทางด้านสาธารณสุขไปโลก กลุ่มคนเหล่านี้สามารถใช้การนัดหยุดงานเพื่อการต่อรองทางการเมือง
3. กลุ่มนักศึกษาและนักเรียนอาชีวะศึกษาที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากเพราะการขยายการศึกษา นักเรียนนักศึกษาเหล่านี้ส่วนหนึ่งสามารถเข้าทำงานในภาครัฐหรือภาคเอกชนได้

ชัย เรื่องศิลป์ (2519, หน้า 113-115) ได้อธิบายภาพของชนชั้นกลางไทยในปี 2352-2452 โดยมองว่า ชนชั้นกลาง คือ คนที่มีวรรณะสังคมอยู่ในระดับกลาง ๆ ระหว่างไพร่กับขุนนางซึ่งประกอบไปด้วยคนหลายกลุ่มหลายอาชีพ ได้แก่ ข้าราชการ (มีศักดินาไม่เกิน 400 ไร่) เสมียน ทนาย พ่อค้าแม่ค้า คหบดี กลุ่มเจ๊กตัว กลุ่มพ่อค้าคนกลางตกขาว (พวกที่ออกเงินให้ชาวนาไปก่อนแล้วได้ข้าวจากชาวนาทีหลัง) เจ้าของโรงสี เจ้าของอู่ต่อเรือ เจ้าของโรงงานอุตสาหกรรม

นอกจากนี้ ชัย เรื่องศิลป์ (2519) ยังได้เปรียบเทียบระหว่างชนชั้นกลางของไทยกับชนชั้นกลางของฝรั่งว่าไม่เหมือนกันเพราะชนชั้นกลางของฝรั่งมักจะเป็นกลุ่มนักธุรกิจ พ่อค้า นายธนาคาร และผู้ประกอบการอุตสาหกรรม แต่ชนชั้นกลางของไทยไม่มีใครมีโอกาสทำการเหล่านี้นัก เพราะรัฐมักจะทำเองหรือมอบให้เจ้าภาษีอากร (ชนชั้นกลางเชื้อสายจีน) เป็นผู้ทำการใหญ่ ๆ และการค้าทั้งภายในประเทศและต่างประเทศส่วนใหญ่ก็มักจะอยู่ในกำมือของรัฐจึงทำให้คนไทยที่เป็นชนชั้นกลางไม่มีใครถนัดในการประกอบการค้า และอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ แต่ทำได้ขนาดเล็ก ๆ

ชัย เรื่องศิลป์ ยังกล่าวถึงความสำคัญของชนชั้นกลางจากการที่รัฐต้องพึ่งพาอาศัยชนชั้นกลางในการหารายได้เข้าคลัง ต้องพึ่งพาความคิดของชนชั้นกลางที่จะเก็บภาษีอากรใหม่ ๆ เป็นคนกลางในการซื้อขายสินค้าจากคลังสินค้าสู่ร้านค้าย่อยและประชาชน เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้มีความสำคัญและให้ผลประโยชน์แก่รัฐ รัฐมักปูนบำเหน็จแก่ชนชั้นกลางด้วยการให้ยศบรรดาศักดิ์โดยความเป็นอยู่ของชนชั้นกลางในสมัยนี้จัดว่ามีฐานะความเป็นอยู่ดี นิยมเลียนแบบวิถีชีวิตของชนชั้นสูง เช่น การแต่งกาย การมีทาสหรือลูกจ้างไว้ใช้ทำงานในบ้าน ในโรงงาน และลูกหลานของชนชั้นกลางมักได้รับการศึกษาที่ดี

อย่างไรก็ตาม แม้การอธิบายของ ชัย เรื่องศิลป์ จะเป็นการบรรยายสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นกลาง แต่ก็ยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของชนชั้นกลางที่มีอยู่ในโครงสร้างสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง กับชีวิตที่เป็นจริงในช่วงสมัยนั้นของสังคมไทย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543, หน้า 140-187) มองว่า ชนชั้นของสังคมไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางที่เรียกว่า “ชนชั้นกระฎุมพี” ที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีระบบเศรษฐกิจแบบส่งออกอันเป็นยุคสมัยที่มีความต้องการแรงงาน และการลงทุนสูงมาก ทำให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นมาในสังคมไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย โดยเฉพาะชาวจีนที่อพยพเข้ามาเป็นพ่อค้า ผู้ประกอบการ และได้รวมตัวกันสร้างวัฒนธรรมของตนเองซึ่งแตกต่างจากระบบศักดินา

นอกจากนี้ นिति เอียวศรีวงศ์ (2536) ยังได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางว่าเป็นแนวคิดที่พยายามจะอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยพิจารณาถึงกลุ่มคนกลุ่มใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน

นั่นคือ ชนชั้นกลางซึ่งหมายถึง กลุ่มคนไม่ได้สังกัดอยู่กับกลุ่มผู้ปกครองและไม่สังกัดอยู่กับกลุ่มที่ถูกพันนาการด้วยสิทธิการใช้ที่ดินหรือการอุปถัมภ์ของกลุ่มผู้ปกครองซึ่งนิธิ มองว่าแนวคิดนี้เกิดจากแนวคิดของตะวันตกโดยชนชั้นกลางในตะวันตกนั้น ได้แก่ พวกนายทุน ผู้ประกอบอาชีพระดับสูงและคนงานคอปกขาว พวกเขาเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากการพัฒนาทุนนิยม ประสบการณ์ของพวกเขาทำให้มีความสำนึกในปัจเจกชนนิยม มีโลกทัศน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธในตลาด ให้คุณค่ากับการศึกษาอย่างสูง และแสวงหาคุณค่าที่มีมาตรฐานสากล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 31-41)

ดังนั้น ภาพของชนชั้นกลางจึงเป็นภาพของคนที่กระตือรือร้น มองไปข้างหน้า เรียกร้องเสรีภาพ และการแข่งขันที่ตัดสินด้วยความสามารถส่วนบุคคลซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ชนชั้นกลางเองมีความพึงพอใจและด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้จึงทำให้ชนชั้นกลางเป็นผู้มีบทบาทและผู้สนับสนุนที่สำคัญของการพัฒนาการทางการเมืองในระบบเสรีประชาธิปไตยในสังคมทุนนิยม จากประสบการณ์ และคุณสมบัติของชนชั้นกลางดังกล่าวข้างต้นทำให้นักวิชาการบางท่านเห็นว่า เป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกเท่านั้น แต่นิธิเห็นว่ากระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นแล้วในเอเชียโดยจะเห็นได้จากการเข้ามามีบทบาทของชนชั้นกลางที่เป็นสากลดังกล่าวข้างต้นแล้ว นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้แบ่งชนชั้นกลางไทยออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ คือ นักธุรกิจและผู้ประกอบธุรกิจชั้นสูงถูกกำหนดโดยระบบตลาด และคนงานคอปกขาวที่อาศัยความชำนาญเฉพาะตัวทำให้ตัวเองก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2535, หน้า 1-5) ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดชนชั้นกลางถึงแม้ว่าจะเป็นแนวคิดของตะวันตก แต่ก็สามารถมีนัยยะในการประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ แต่ต้องคำนึงถึงความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ของไทย เราอาจสรุปลักษณะของชนชั้นกลางไทย คือ

1. ชนชั้นกลางไทยเป็นชนชั้นที่ไม่ได้สังกัดในแวดวงของชนชั้นปกครองและไม่ได้สังกัดในแวดวงของชนชั้นชาวนา ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มที่เป็นอิสระจากชนชั้นปกครองไทยในปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา เช่น นายธนาคาร เจ้าของธุรกิจส่งออก นักบริหาร นักวิชาชีพ เป็นต้น

2. ชนชั้นกลางไทยหลุดออกจากพันนาการที่ถูกผูกมัดอยู่กับผู้ปกครองและชาวนาไปสู่ความสัมพันธ์เชิงพันธสัญญาตามกฎหมาย กล่าวคือ ในขณะที่ชาวนาถูกพันนาการด้วยระบบเครือญาติ ชุมชน และองค์การศาสนาภายใต้การผลิตเพื่อยังชีพ และผู้ปกครองมีพันนาการของระบบศักดินาเพื่อจรรโลงอำนาจเหนือสังคมชาวนา แต่ชนชั้นกลางอาศัยความสัมพันธ์เชิงพันธสัญญาเป็นเครื่องผูกมัดพันธะที่มีต่อกัน ดังนั้น ชนชั้นกลางจึงต้องการกฎหมายที่เป็นระเบียบและการบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะสถาปนาพันนาการดังกล่าวได้

ความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญาของกฎหมายมีฐานคิด 2 ประการคือ คนแต่ละคนมีความเท่าเทียมกัน และความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดขึ้นระหว่างเอกบุคคล

3. ชนชั้นกลางไทยเป็นผู้ผลิตสินค้าและบริการเพื่อมุ่งตลาดโดยตรง ดังนั้น เราจึงพบความแตกต่างระหว่างกรรมกรและคนงานคอปกขาวว่า ในขณะที่กรรมกรขายแรงงานของตนแก่นายจ้าง ไม่ได้ขายแก่ตลาดโดยตรง แม้ว่าตลาดจะมีส่วนกำหนดราคาและคุณภาพของแรงงานโดยทางอ้อม แต่คนงานคอปกขาวซึ่งมีทักษะหรือวิชาชีพของตนเป็นทุนที่มีมูลค่าก็แต่เฉพาะในตลาด และสามารถต่อรองกับนายจ้างที่เป็นตัวแทนของตลาดในฐานะที่เป็นเอกบุคคลได้

4. ชนชั้นกลางไทยดำรงสถานภาพความเป็นชนชั้นของตัวเองด้วยทุนและ/ หรือความรู้ประเภทวิชาชีพ ไม่ได้อาศัยชาติกำเนิดแบบกลุ่มผู้ปกครองหรือวัฒนธรรมชนของชาวนาทำให้ชนชั้นกลางไม่ค่อยมีจิตสำนึกในความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มตัวเองเนื่องจากแต่ละคนจะสามารถเลื่อนสถานภาพของตนให้สูงขึ้นได้จากการกระทำของตัวเอง

นอกจากนี้ นิธิยังได้นำเอามิติทางวัฒนธรรมมาช่วยขยายภาพชนชั้นกลางไทยโดยชี้ให้เห็นว่า (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2535, หน้า 7-10)

1. ชนชั้นกลางไทยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มผู้ปกครองจึงทำให้วัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทยมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมของชนชั้นปกครอง

2. ชนชั้นกลางไทยเข้าถึงกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งเป็นกระแสหลักที่ครอบงำโลกได้ด้วยตนเอง การติดตามกระแสโลกาภิวัตน์อย่างใกล้ชิดจึงเป็นที่มาของอำนาจเกียรติยศ และความมั่งคั่ง

3. ชนชั้นกลางไทยเป็นมิตรกับวัฒนธรรมของกลุ่มผู้ปกครองตามจารีตมากกว่าวัฒนธรรมของชาวนา

4. ชนชั้นกลางมีวัฒนธรรมที่แสดงความมั่งคั่งและชอบใช้ชีวิตแบบมั่งคั่ง

5. ชนชั้นกลางมีความคิดในเรื่องบุญและอำนาจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมผู้ปกครองในอดีต

6. ชนชั้นกลางชาวโลกทัศน์ที่เป็นฐานให้แก่อุดมการณ์ประชาธิปไตย เช่น ความเชื่อในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ ความเชื่อในเสรีภาพส่วนบุคคล ความเชื่อในระบบการปกครองด้วยกฎหมาย ความเชื่อในสิทธิเสมอภาพของชนกลุ่มน้อยและผู้ด้อยโอกาส

7. ชนชั้นกลางเชื่อในเรื่องการพัฒนาซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น

8. ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลแบบเก่าเช่น ลูกพี่ลูกน้อง บุญคุณ ผักเนื้อผักตัว ดอกกันเสียว เกลตอ ยังถูกนำมาใช้ปรกติในความสัมพันธ์ทางสังคมของชนชั้นกลางไทย

9. ชนชั้นกลางไทยมีลักษณะแตกต่างจากชนชั้นกลางตะวันตก คือ ชนชั้นกลางไทย

ไม่ได้ผลิตนักคิดของตนเองจึงขาดการนิยามความหมายใหม่ ดังนั้น วัฒนธรรมชนชั้นกลางไทย จะต้องเป็นวัฒนธรรมพึ่งพาตลอดไป

จากการสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางตามแนวไทยศึกษาเราสามารถสรุปได้ว่า ชนชั้นกลางไทย หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นชาวนาในสังคมไทย โดยเป็นชนชั้นที่มีความเชื่อถือในการพัฒนาที่เน้นการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อนำไปสู่ความมั่งคั่ง นอกจากนี้ ยังขาดโลกทัศน์ที่เป็นฐานของอุดมการณ์ประชาธิปไตย เช่น เรื่องความเสมอภาคทางสังคม เสรีภาพส่วนบุคคล หลักนิติธรรม เป็นต้น

เอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางในวิทยานิพนธ์นี้มีดังนี้
 สุรสิทธิ์ อุดบุรี (2541) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางประกอบอาชีพนักธุรกิจ ข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ และอาชีพรับจ้างทั่วไป กลุ่มละ 40 คน จำนวน 160 คน ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชนชั้นกลางในจังหวัดเชียงรายมีวัฒนธรรมทางการเมืองในรูปแบบไพร่ฟ้าผสมการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ความแตกต่างด้านเพศ รายได้ อาชีพ และระดับการศึกษาส่งผลต่อความคิดทางการเมืองแตกต่างกันอีกด้วย

สมบัติ ชำรงค์ชัยวงศ์ (2536) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางในสังคมไทย โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ โดยใช้นักศึกษาปริญญาโท ภาคพิเศษ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์จากวิทยาเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ จำนวน 812 คนเป็นประชากรตัวอย่างในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ชนชั้นกลางในสังคมไทยมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยค่อนข้างสูง โดยมีปัจจัยอายุ ปัจจัยเพศ ปัจจัยประสบการณ์การทำงาน ปัจจัยสถานที่ทำงาน ปัจจัยการศึกษา วิชาระบบสังคมและการเมืองไทย (รศ.601) ปัจจัยหน่วยงานที่สังกัด ปัจจัยการทำกิจกรรมทางการเมืองในสมัยศึกษาในระดับปริญญาตรี ปัจจัยความสนใจทางการเมืองและปัจจัยระยะเวลาที่สนใจการเมือง มีผลต่อระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของชนชั้นกลาง

มณฑล มือนันต์ (2522) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของบุคคลชั้นนำท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีบุคคลชั้นนำจังหวัดสิงห์บุรี โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งบุคคลชั้นนำท้องถิ่นในการวิจัยนี้ ได้เลือกเอาเฉพาะบุคคลชั้นนำท้องถิ่น จ.สิงห์บุรี เป็นประชากรในการวิจัยโดยผู้วิจัยนั้นได้พิจารณาทางตำแหน่ง ฐานะความมั่งคั่ง ความมีชื่อเสียงและบทบาทของบุคคลในสังคม เป็นเกณฑ์คัดเลือกบุคคลชั้นนำ จ.สิงห์บุรี จำนวน 180 คน ผลการศึกษาพบว่า บุคคลชั้นนำท้องถิ่น

ส่วนใหญ่ของไทยมีวัฒนธรรมทางการเมืองโน้มเอียงไปในทางอำนาจนิยมมากกว่าประชาธิปไตย บุคคลชั้นนำที่มีการศึกษาสูงมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยมากกว่าบุคคลชั้นนำที่มีการศึกษาดำ บุคคลชั้นนำที่มีอายุนอกมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมมากกว่าบุคคลที่มีอายุน้อย บุคคลชั้นนำที่มีอาชีพรับราชการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยมากกว่าบุคคลชั้นนำที่มีอาชีพไม่ได้รับราชการ

พุทธิมน สิงฆมนันท์ (2547) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลในเขตจังหวัดนครปฐม โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลในเขตจังหวัดนครปฐมจำนวน 134 คน และประชาชนในเขตจังหวัดนครปฐมจำนวน 350 คน ผลการศึกษาพบว่า ประชากรกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลส่วนใหญ่เป็นเพศชายมีอายุเฉลี่ย 45 ปี ระดับการศึกษาสูงสุด คือ ประถมศึกษา มีระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในตำบลที่ตนเป็นสมาชิกองค์กรบริหารส่วนตำบลเฉลี่ย 39 ปี ผู้นำส่วนใหญ่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับที่ใกล้เคียงกัน แต่ก่อนไปทางด้านดำและมีการบริหารงานภายในองค์กรบริหารส่วนตำบลแบบประชาธิปไตยในระดับสูง ตัวแปรทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบล คือ ลักษณะการทำงาน วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลที่มีอิทธิพลต่อการบริหารงานภายในองค์กรบริหารส่วนตำบล วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของผู้นำองค์กรบริหารส่วนตำบลมีส่วนสัมพันธ์กับการแปรผันในทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานภายในองค์กรบริหารส่วนตำบลไปในทิศทางเดียวกัน

สมจิต หวังดิลก (2538) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของนักการเมืองท้องถิ่นจังหวัดสมุทรปราการ โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งเก็บตัวอย่างจำนวน 159 คน จากทั้งหมด 9 แห่ง ประกอบด้วย สมาชิกเทศบาลเมืองสมุทรปราการ สมาชิกสภาเทศบาลเมืองพระประแดง สมาชิกสภาเทศบาลตำบลลัดหลวง สมาชิกสภาจังหวัดสมุทรปราการและกรรมการสุขาภิบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ผลการวิจัยพบว่า นักการเมืองท้องถิ่นจังหวัดสมุทรปราการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยรวมนั้นอยู่ในระดับปานกลาง คือ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.039 นอกจากนี้ ยังพบว่า ตัวแปรประเภทตำแหน่ง ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งกลุ่มที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยสูงก็คือ กลุ่มประชากรที่ดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาเทศบาล

กานต์ นิมนันตกุล (2536) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของสมาชิกสภาเขตในกรุงเทพมหานคร โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณซึ่งเก็บประชากรจำนวน 270 คน ผลการศึกษา

พบว่า สมาชิกสภาเขตส่วนใหญ่มีระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับปานกลาง และตัวแปรด้านอายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง และการเป็นสมาชิกชมรมหรือสมาคมหรือมูลนิธิทางสังคม ไม่มีความสัมพันธ์กับระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของสมาชิกสภาเขต มีเพียงตัวแปรด้านการสังกัดพรรคการเมืองที่มีความสัมพันธ์กับระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของสมาชิกสภาเขต

แสวง บุญมี (2537) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของครูประถมศึกษา: ศึกษาเฉพาะกรณีครูประถมศึกษาจังหวัดอีสานใต้ โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณซึ่งประกอบด้วย จังหวัด นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ชัยภูมิ และอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า ครูประถมศึกษาในเขตจังหวัดอีสานใต้มีวัฒนธรรมทางการเมืองระดับปานกลางผสมระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและอำนาจนิยม แต่ค่อนข้างที่ไปทางประชาธิปไตย ตัวแปรเพศชายนั้นมีระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยสูงกว่าเพศหญิง และผู้ที่มียุอายุสูงขึ้นระดับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจะลดลงแบบปฏิภาคกับอายุราชการ ส่วนระดับการศึกษาและสถาบันการศึกษาพบว่า ครูประถมศึกษาที่มีระดับการศึกษาสูงและครูประถมศึกษาที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมีระดับวัฒนธรรมทางการเมืองสูงกว่าครูประถมศึกษาที่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าและครูประถมศึกษาจบการศึกษาจากกระทรวงศึกษาธิการ นอกจากนี้ยังพบว่า มีความแตกต่างระหว่างความเชื่อมั่นในอุดมการณ์แบบประชาธิปไตยกับ อายุ อายุราชการ ระดับการศึกษา และสถาบันที่จบการศึกษา แต่ไม่มีความแตกต่างระหว่างความเชื่อมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตยของครูประถมศึกษาเพศชายและเพศหญิง รวมทั้งมีความแตกต่างระหว่างความเชื่อมั่นในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยของครูประถมศึกษาเพศชายและหญิง แต่ไม่พบความแตกต่างของระดับความเชื่อมั่นในระบบการปกครองกับอายุ อายุราชการ ระดับการศึกษา และสถาบันที่จบการศึกษา และมีความแตกต่างระหว่างความเชื่อมั่นในวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยกับเพศ อายุ อายุราชการ ระดับการศึกษา และสถาบันการศึกษาของครูประถมศึกษา

อภิวัฒน์ พลสขม (2529) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของข้าราชการระดับอำเภอ : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดมหาสารคาม โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของข้าราชการ 3 กลุ่ม คือ ครู ข้าราชการพลเรือน และข้าราชการตำรวจ จำนวน 245 คน ผลการศึกษาพบว่า ข้าราชการระดับอำเภอมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในระดับปานกลางค่อนข้างสูง ส่วนตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยคือ ลักษณะตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ โดยมีความสัมพันธ์ไม่สูงมากนัก นอกจากนี้ ข้าราชการครูยังมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยระดับสูงสุด รองลงมาคือ ข้าราชการพลเรือน ส่วนข้าราชการตำรวจนั้นพบว่ามีความวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย

ระดับต่ำสุด

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (2519) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของครูในเขตกรุงเทพมหานคร โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า ครูไทยส่วนใหญ่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการในระดับปานกลาง ซึ่งเป็นความขัดแย้งของวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนั้นครูในโรงเรียนรัฐบาลและราษฎร์ที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการยังมีจำนวนใกล้เคียงกัน และยังพบว่า ระดับของการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองทั้งแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ แต่ไม่มากนัก เพศเป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแต่ไม่มากนัก

วัชรินทร์ ชาญศิลป์ (2529) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยมของนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยมหิดล โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งเก็บกลุ่มตัวอย่างตั้งแต่ นักศึกษาปีที่ 1 ถึงนักศึกษามากกว่าปีที่ 6 จำนวน 288 คน ผลการศึกษพบว่า นักศึกษาเพศหญิงมีทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมสูงกว่านักศึกษาเพศชาย และเมื่อนักศึกษามีอายุมากขึ้น ศึกษาในชั้นปีที่สูงขึ้น ทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมจะลดลงตามลำดับ ส่วนภูมิภาคนา รายได้ของครอบครัวต่อเดือน อาชีพของบิดามารดา ไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมของนักศึกษา ส่วนตัวแปรด้านสังคมประกิตและสังคมประกิตทางการเมือง พบว่า มีความสัมพันธ์กับทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมเพียงลักษณะเดียว คือ นักศึกษาหญิงที่คัดค้านความเห็นของบิดามารดาน้อยจะมีทัศนคติทางการเมืองแบบอำนาจนิยมสูง

จิตรา สมบัติรัตนานันท์ (2553) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงใต้: กรณีศึกษาเฉพาะชุมชน ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงคุณภาพ ผลการศึกษพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินฆ้อแบ่งออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองในช่วงแรกของตำบลเนินฆ้อมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้สืบทอดผลิตซ้ำและมพลวัตมาตั้งแต่ก่อนการเข้ามาของการปกครองท้องถิ่นถึงการเข้ามาของการปกครองส่วนท้องถิ่น พลวัตของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมเริ่มต้นตั้งแต่ระบบนายบ้านบนฐานของการปกครองตนเองของชุมชนมาจนถึงรูปแบบการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบกำนันผู้ใหญ่บ้านที่เป็นทางการโดยยังคงนายบ้านไว้เป็นผู้นำตามธรรมชาติและในท้ายที่สุดก็พัฒนามาเป็นระบบกำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินฆ้อในช่วงที่สองเกิดขึ้นเมื่อวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมก็ได้รับผลกระทบอย่างเห็นได้ชัดจากการ

ขยายตัวเข้ามาของกลไกรัฐราชการและเศรษฐกิจทุนนิยมภายนอกเนื่องจากระบบทั้งสองได้นำกลไกใหม่เข้าไปแทนที่กลไกหลักของระบบเครือญาติและวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน การแทนที่กลไกสมัยใหม่ดังกล่าวได้ลดบทบาทของระบบเครือญาติและวัดซึ่งเป็นฐานที่มีผลให้เกิดการลดบทบาทของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม ดังนั้น จึงได้มีการก่อรูปของวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในรูปแบบใหม่ขึ้นมาคือ แนวคิดแบบอุปถัมภ์และแนวคิดแบบทุนนิยม วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงที่สองมีลักษณะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านเนื่องจากการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่และแบบเก่า คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมด้านหนึ่งกับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์และแนวคิดแบบทุนนิยมอีกด้านหนึ่ง การที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากระบบอุปถัมภ์ยังไม่สามารถฝังตัวอยู่ตำบลเนินซ้อจนตกผลึกกลายเป็นวิถีชีวิตได้เพราะผู้นำทางการเมืองภายนอกที่เป็นผู้อุปถัมภ์ไม่ได้แสดงบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์ที่เข้มแข็งจนสามารถเข้าแทนที่วัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่เดิมได้ ในขณะเดียวกันแนวคิดแบบหัวการค้าซึ่งเป็นหน่ออ่อนของวัฒนธรรมแบบทุนนิยมแต่ก็ยังไม่สามารถเติบโตจนไปครอบงำวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเก่าได้ เนื่องจากวัฒนธรรมใหม่ได้เข้าไปขัดแย้งและทำลายกลไกหลักของวัฒนธรรมชุมชนโดยตรง คือ วัดและร้านค้าชุมชน ดังนั้น จึงได้เกิดการตอบโต้ของวัฒนธรรมทางการเมืองเก่าและนำมาสู่การดำรงอยู่ของความขัดแย้งของวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่

จรัส สุวรรณมาลา (2550) ได้ศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองท้องถิ่นในประเทศไทย โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงปริมาณ พบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองท้องถิ่นในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 3 แบบ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบปรึกษาหารือหรือแบบสมาคม (Deliberative/Civic political culture) ซึ่งพัฒนามาจากความโดดเด่นของการมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง วัฒนธรรมทางการเมืองแบบแข่งขันรุนแรง (Fragmented and volatile political culture) ซึ่งพัฒนามาจากการแย่งชิงและยึดครองฐานเสียงและผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มการเมืองในระดับชาติและท้องถิ่น และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผูกขาด-รวมศูนย์อำนาจ (Monopolistic and centralized political culture) ซึ่งพัฒนามาจากการรวมศูนย์อำนาจและการจัดระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองแนวคั่งในอคติโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นร้อยละ 59 มีวัฒนธรรมทางการเมืองที่โน้มเอียงไปในลักษณะการเมืองแบบปรึกษาหารือร้อยละ 23 มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบแข่งขันรุนแรง และร้อยละ 8 มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผูกขาดอำนาจ วัฒนธรรมทางการเมืองท้องถิ่นทั้ง 3 แบบนี้พบในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ วัฒนธรรมทางการเมืองท้องถิ่นแบบปรึกษาหารือจะพบใน อบต. มากที่สุด ในขณะที่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบรวมศูนย์-ผูกขาดอำนาจและวัฒนธรรมทางการเมืองแบบแข่งขันรุนแรงจะพบในเทศบาลมากที่สุด

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบอีกว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบ
 ปรีชาหาหรือมีขีดความสามารถในการริเริ่มและขับเคลื่อนนโยบายในเชิงนวัตกรรมได้มากกว่า
 หลากหลายกว่า และยั่งยืนมากกว่าวัฒนธรรมแบบอื่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรม
 ทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ-ผูกขาดอำนาจทางการเมืองนั้นพบว่า ประสบความสำเร็จใน
 การริเริ่มและผลักดันนโยบายใหม่ ๆ ได้พอสมควร แต่ด้อยกว่าแบบปรีชาหาหรือ ส่วนองค์การ
 ปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบแข่งขันรุนแรงพบว่า มีขีดความสามารถใน
 การริเริ่มนวัตกรรมในระดับต่ำ มีโอกาสเกิดนวัตกรรมขึ้นได้บ้าง แต่ไม่บ่อยครั้ง และไม่ยั่งยืน

การวิจารณ์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยได้วิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ พบว่า การศึกษา
 วัฒนธรรมทางการเมืองของท้องถิ่นที่ผ่านมาเกือบทั้งหมดเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัย
 วัฒนธรรมทางการเมืองที่ใช้เชิงปริมาณดังกล่าวมีจุดอ่อนที่สำคัญหลายประการคือ

1. การสำรวจเชิงปริมาณในการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าวตั้งอยู่บนวิธี
 วิทยาการวิจัยแนวพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งให้ความสำคัญต่อการศึกษาวรรณกรรมโดยพิจารณา
 จากพฤติกรรมภายนอก ดังนั้น จึงประสบกับปัญหาที่ว่าพฤติกรรมภายนอกกับความรูสึกนึกคิด
 ภายในเป็นความหมายเดียวกันหรือไม่ เช่น คนที่ขีบตาให้เห็นนั้นอาจมีความหมายได้
 หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการส่งสัญญาณไม่ให้พูดหรือการมีความลับจะบอกหรือการแสดงให้
 เห็นว่าพึงพอใจเพศตรงข้าม เป็นต้น
2. การศึกษาในเชิงปริมาณแนวพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ด้วย
 สถิติมักให้ภาพในเชิงตัดขวาง (Vertical dimension) แต่มองไม่เห็นถึงภาพที่เป็นมาในอดีตซึ่งมี
 ผลต่อภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ การขาดมิติทางประวัติศาสตร์ที่นำไปของวัฒนธรรม
 ทางการเมือง นอกจากนี้ การใช้สถิติเพื่ออธิบายวัฒนธรรมก็ยังไม่เหมาะที่จะช่วยทำให้วัฒนธรรม
 ทางการเมืองในความหมายของวิถีชีวิตหรือระบบความรู้สึกนึกคิดได้มากนัก

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดยังมีจุดอ่อนร่วมกันอีกประการหนึ่งก็คือ ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึง
 ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองซึ่งจำแนกเป็นชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง
 เราจะพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของ 3 ชนชั้นดังกล่าวต่างก็มีการก่อรูปวัฒนธรรมที่เป็นของ
 ตัวเอง แต่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้สำรวจมาดังกล่าวเป็นการวิจัยแบบกรณีศึกษาที่อาศัยการวิเคราะห์
 ข้อมูลในลักษณะตัวแบบบริสุทธ์ (Ideal type) โดยการผสมผสานระหว่างแนวคิดวัฒนธรรมทาง
 การเมืองแบบค้ำเคบ แบบไพร่ฟ้า และแบบมีส่วนร่วมเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ยังถือว่าเป็น
 การนำเอาแนวคิดของตะวันตกมาใช้อธิบายสังคมไทยโดยไม่มองจากบริบทประวัติศาสตร์ว่า
 สังคมไทยมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างไรและแตกต่างจากตะวันตกอย่างไร